

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 4 **1935**

NELJATEISTKÜMNES AASTAKÄIK

T O I M E T U S

H. KRUS
PEATOIMETAJA

O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM
H. SEPP / P. TREIBERG

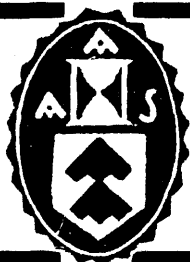
SISU:

	Lk.
Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte arenemisloo algjärg (1860— —1869). Hans Kruus	145
Meistrite ja sellide vahekorras Tartus XVIII sajandi lõpul. P. Tarvel	174
Varia	190

AJALOOLINE AJAKIRI

1935

N° 4

IV VEERAND

TARTU

Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte arene- misloo algjärk (1860—1869).

Kui Eesti Kirjameeste Selts suutis aastate kestel koondada enda ümber eesti rahvuslikult ärganud haritlaskonna nii linnas kui maal ja ärksama osa rahvuslikku liikumist kandvaist põhikihtidest, arendades teenekalt eesti keele- ja kirjakultuuri, siis samal ajal tõusis kahtlemata suurimaks ja mõjukaimaks rahvuslikuks ürituseks Eesti Aleksandri-kooli mõtte ümber arenenud liikumine. See liikumine on oma aastatelt vanimaks eesti rahvuslikuks üldürituseks ja püsib pidevalt, läbi elades küll teravaidki kriisi-perioode, rahva populaarseima omatevõttena. Kevadise veenirena algab ta oma tundmatut teed Paistu ja Tarvastu niitude vahel, veel aralt ja kobavalt. Ettenähtamatuist tõkkeist suurte raskustega läbi tungides, nende taga mõnda aega peatudeski, ei kao ta siiski maa alla ega valgu laiali, vaid suudab endasse koondada kõrvalt tulevaid nirekesi, kasvades samm-sammult, kujunedes ärkava eestluse enesemaksmapaneku-püüde peavooleks, mis läbibistab kogu maa.

Eesti Aleksandri-kooli mõtte areng on olulisemaid osi eesti rahvusliku ärkamise üldideoloogiast, eriti aga eesti emakeelse kooli ideestiku alal. Tema teostamiseks loodud organisatsioon oma kindla keskusega ja abikomiteede näol ellu tõusnud kohalikkude organite võrguga on poolteise aastakümne kestel ärkava eestluse esimeseks rahvuslikuks kooliks, mis tekitab ja kasvatab õpetajaid ning milles kasvatatakse rahvahulkades isetegevuse ja võitluse tahet, nii sõna kui teoga.

Eesti Aleksandri-kooli mõtte ja tema ümber kujunenud liikumise arengus esinevad kõige orgaanilisemalt ja ühtlasi kõige efeksemalt oluliseimad elemendid ja nähtused eesti rahvusliku liikumise ajaloos. Selle arengu kõver kõigub rööbiti ja seotult kogu eesti ärkamisloo

tõusude ja mõõnadega, olles meie rahvusliku emantsipeerumise ajaloo uurimisele võluvaimaid ja tänuväärseimaid ülesandeid. Veel enne kui Eesti Aleksandri-kooli mõtte ümber tõuseb laiemaid hulkasid haarav liikumine, etendab ta eesti rahvusliku ärkamise algaastail olulist osa. Seda ajajärku nimetatud mõtte arenguloos tahabki selgitada alljärgnev lühiuurimus.

Eesti Aleksandri-kooli (lühendatult EAK) asutamise mõtte tekkimise ja selle esialgse levimise alaks on eesti rahvuslikus ärkamises algatavat ja juhtivat osa etendanud maakond — Viljandimaa, eeskätt Paistu ja Tarvastu kihelkonnad. See mõtte arenes talupoegade peas juba märtsis 1860. a. tekkinud kavatsusest „Eesti rahva orjapõlve kautamise mälestuseks aastal 1819 ja nende Suure ärapeastja õnsa Keisri Herra Aleksander I. auustuseks üht jäädavat mälestuse märki asutada“, nagu seda väljendab üks selle mõtte hällil viibinuist ja hoogsamaist arendajaist Jaan Adamson¹⁾.

Kes oli aga Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte algataja ja esimene sõnastaja? — ses küsimuses ei anna meile säilinud ajaloolised andmed täielikku selgust. Kõige populaarsem on siin väide, mis kuulub nimetatud mõtte algatajaks Holstre-Pulleritsu külakoolmeistri Jaan Adamsoni. Tema kõrval kerkib samasse ossa Tarvastu kihelkonnakoolmeister Hans Wühner. Kolmandana on nimetatud selle kooli mõtte algatajana ka Holstre meest Aadam Petersoni, ärkamisaja algjärgu üht silmapaistvamat tegelast. Kuna viimase väite poolt pole kaaluvaid põhjendusi²⁾, ei tule see pikemalt kõne alla. Algatajaina tulevad siin arvesse eeskätt J. Adamson ja H. Wühner.

Hilisemad autorid, kes käsitelles EAK-i mõtte ajaloolist arengut on omistanud selle algataja osa Jaan Adamsonile³⁾, on väitnud seda J. Kunderi kirjutise järele, mis ilmus „Valguses“ 1884 (nr. 58 ja 60) ja kus see väide trükisõnas esmakordselt püstitatud. Adamson ise, kes kirjutanud ajaloolise ülevaate EAK-i mõtte tekkimisest ja selle esialgsest arengust, end küll selle algatajana ei nimeta⁴⁾. Teisest küljest on hiljemini M. Lipp avaldanud, et mõte eesti talurahva pärisorjusest vabastamist kuidagi pühitseda, „mis ehk ka ühe kooli asutamise läbi võiks sündida“, olevat küll „Paistu pool ärganud“, kuid

¹⁾ Oma Maa 1884, nr. 5, lk. 117.

²⁾ E. Kirjandus 1920, lk. 354 kirjutab Jaan Lõo: „Esimesed mõtted Eesti Aleksandri koolist on Petersonist välja läinud ja Adamsonis head pinda leidnud.“ Selle põhjal nähtavasti kirjutatakse ka Eesti Biograafilises Leksikonis, lk. 374 A. Petersoni kohta, et ta „algatas Eesti Aleksandri-kooli mõtte“.

³⁾ Nii näiteks J. Kõpp, Eesti Aleksandrikool, — Eesti Üliõpilaste Seltsi Album IV, 1899, lk. 40; samuti V. Reiman, Jaan Adamson — Eesti Kultura II, 1913, lk. 64.

⁴⁾ Vrd. Oma Maa 1884, lk. 117.

kõrgema eesti kooli, Aleksandri-kooli asutamise mõtteks olevat see kujunenud alles hiljemini Tarvastu väikesel nõupidamisel 1862. a. sügisel, H. Wühneri ja J. Adamsoni osavõtul⁵⁾). Nii tekib teatav vastuolu, mis vajab selgitust.

J. Kunder, kes EAK-i mõtte arenemise algjärgu käsitlemisel üldiselt järgib J. Adamsonile, lisab omalt poolt juurde andmeid, mida ta ütleb „ustavast suust“ teada saanud: „Esimest korda rääkis J. Adamson oma mõtte Viljandist tulles „Mundsu nõmmes“ (väike kroonumets Holstre vallas) välja. Tema seltsis olivad peremehed Massu mõisa Hans A., Jaan A. ja Kovalil Hain H.⁶⁾), kes ka otse sellest mõttest elustatud saivad. — Pärastpoole tuli Wanausse peremees Hendrik A. ja mõned teised veel juurde.“ Siis olnud aasta hiljemini suuremad nõupidamised Holstres ja Tarvastus. Seejuures peab Kunder tarvilikuks eriliselt rõhutada: „Kooli alustamise nõuu läks aga üksi Holstre meestest välja, sest Tarvastu mehed tahtsivad Eesti rahva priikslaskmise mälestuseks üht metallist auusammast õntsa priikslaskjalle ülesse seadida. Kadunud Adamsoni seletuste ja tähenduste peale antsivad viimaks Tarvastu mehed järele ja nüüd hakati kooli alustamise eest muret pidama⁷⁾.“ Need andmed „ustavast suust“ on nähtavasti pärit Holstre Kovalil peremehelt Hain Hennolt, Kunderi poolvennalt, kellelt need autor sai kogudes materjale Jaan Adamsoni eluloo kohta⁸⁾). Nii esitavad holstreliased Kunder ja Henno EAK-i mõtte tekkimisloo käsitluses rõhutatult „Holstre versiooni“.

Seevastu olevat tarvastulane H. Wühner nimetanud väidet, nagu oleks EAK-i asutamise mõte sõnastatud paar aastat enne Tarvastu 1862. a. nõupidamist „Paistus Moosi talu koplis“, „legendaks, millel ajaloo põhjus puuduvat“. Seda annab edasi Tarvastust pärit olev autor M. Lipp, kelle järele varemini „Paistu pool ärganud“ kavatsus mälestada kuidagi eesti rahva pärisorjusest vabastamist olevat kuju-

⁵⁾ M. Lipp, Hans Wühner, — Eesti Kultura II, 1913, lk. 98—99.

⁶⁾ Hans A. — Hans Ainson, Jaan A. — Jaan Ainson, Hain H. — Hain Henno, — vrd. Kunderi kirjakogu: H. Henno kiri 1884 (kuupäevata). — Käesolev, nagu kõik järgnevaski tsiteeritud kirjakogud asuvad Eesti Kultuuriloolises Arhiivis; tsiteeritud toimikud (tmk.) Eesti Rügi Keskarhiivis.

⁷⁾ Valgus 1884, nr. 58.

⁸⁾ Neid materjale kogus J. Kunder juba 1882. a. Selleks oli ta s. a. novembri lõpuni laiali saatnud 15 kirja, vastuse saanud ainult ühelt adresaadilt — Mats Vareselt (J. Kunder — M. Veskele 29. XI 1882. — Veske kirjakogu). Vastuseid sellistele kirjadele on Kunderi kirjakogus säilinud ainult üks — H. Hennolt 1884 (kuupäevata). Selle võrdlus Kunderi tsiteeritud kirjutisega „Valguses“ näitab, et viimases esitatud andmed on võetud Henno nimetatud kirjast, milles muu seas rõhutatakse: „Kui sell aeval nimetud kooli pärast nõu pidamine oli, Tarvastu meestega nema tahtseva selle priiduse sünnitaja mälestuseks ühte auusamast, ja Holstre mehe jälle mälestuseks kooli — viimas jäi vana kadunu Adamsonil võit — sellest on juba näha et Holstreist on nimetatud kooli nõu tulnud.“

nenud EAK-i asutamise mõtteks alles Tarvastu nõupidamisel oktoobris 1862⁹⁾. See on „Tarvastu versioon“, mis püüab vähendada holstrelaste osa EAK-i mõtte algatamises.

Need erinevad väited, mis kannavad ilmselt kahe naaberkihelkonna meeste võistluse märke, on osalt siiski lepitatavad, kuna mõni üksikasi nende puhul peab vastava andmestiku puudusel jääma lahtiseks. Kõigepealt on kindel, et mõte pühitseda eesti talurahva pärisorjusest vabastamist mingi mälestusmärgi rajamisega, tekkis Holstres. Seda ei eita ka Tarvastu versioon. Samuti ei ole vaieldav, et selle mälestusmärgina peeti juba Holstres võimalikuks „ühe kooli asutamist“. Ja edasi on seegi võimalik, et neid mõtteid algatas koolmeister J. Adamson, teovõimne ja kohusetruu rahvamees. Vastamisi aga lähevad nimetatud versioonid küsimuses, kus kujunes Holstres algatatud kavatsus eesti kõrgema kooli, EAK-i asutamise mõtteks. See küsimus, mis pole iseenesest kuigi olulise tähtsusega, jääb lahtiseks. Samuti ei saa lahendada küsimust, kas just tarvastulased „tahtseva selle priiduse sünnitaja (Aleksander I) mälestuseks ühte ausammast“, nagu kirjutab H. Henno. Igatahes peeti veel kahel Tarvastu nõupidamisel 1862. a. hilissügisel, millest võttis osa holstrelasi ja tarvastulasi (vt. allpool), võimalikuks nii ausamba püstitamist kui ka kooli asutamist. Alles hiljemini tungis esikohale kooli asutamise mõte, kuna ausamba ehitamise kavatsus langes nagu iseenesest kõrvale.

Tähtis oli igatahes, et mõte oli liikumas ja see pärast mõningaid lahkarvamisi algatatud kavatsuse teostamise kaju suhtes arenes varsti Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtteks. Niisugusena valmis ta kindlamalt Tarvastu väikesel nõupidamisel 29. X 1862, mis ühtlasi on esimeseks täpsamaks daatumiks EAK-i mõtte tekkeloos. Selle nõupidamise kutsus kokku enda juurde Tarvastu köster ja kihelkonnakoolmeister H. Wühner¹⁰⁾. Peale tema võtsid sellest osa ainult kolm meest: Jaan Adamson, Holstrest, Aidu koolmeister Mats Varres ja kirikuvõõrmünder Moosi taluperemees Jaan Wühner (Aidust).

Mõtteavaldusist sel nõupidamisel pole meil midagi lähemalt teada, küll aga selle otsusest, mille koosolijad alla kirjutasid¹¹⁾. Selles on öeldud, et eelnimetatud isikud on „endid kokku heitnud, ja oma jõudu mööda raha kokku pannud“, et eesti ja läti talurahva pärisorjusest vabastamise mälestuseks „suure keiser Aleksander I-le üks ausammast saaks ehitatud ja Eesti rahvale üks priikool saaks asu-

⁹⁾ M. Lipp, Hans Wühner, — Eesti Kultura II, lk. 99.

¹⁰⁾ Vrd. M. Lipp, Hans Wühner, — Eesti Kultura II, lk. 98. Samuti kirjutab koosolekust osa võtnud M. Varres 20. I 1885 (EAK-i kirjakogu), tähendades muu seas, et see „nõupidamine Aleksandri Kooli pärast, mille asja poolest juba paar aastat enne seda meie keskel üksikult juttu olli olnud, ... minu täadu järele see esimene nõu pidamine selle asja pärast olli.“

¹¹⁾ See otsus äratrükitud M. Lipu tsiteeritud kirjutises — Eesti Kultura II, lk. 98; vrd. ka EAK-i kirjakogu.

tatud, kus Eesti rahva lapsed ilma maksuta saaksivad koolitatud, ja soovime, et nii hästi kõik Eesti rahvas, kui ka Läti naabrid ja Saksa sõbrad selle nõuaks heidaksid ja seda asja armastuses toime-taksid.“ Ka teisel Tarvastu nõupidamisel — 7. XI 1862 — võistles veel mälestussamba ehitamise mõte „priikooli“ asutamise ideega, kuigi juba teataval määral tagaplaanile jäädes¹²⁾. — Missugune see kool pidi saama, seda otsuses lähemalt ei määritleta. J. Adamson aga kirjutab, et kavatsatud asutada „üks Ülem kool Eesti poeg-lastele“¹³⁾. Nagu algatatud kavatsuse edaspidine areng näitab, jäi kooli tüübi küsimus ja selle lähem korraldus Tarvastugi nõupida-mistel veel ebamääraseks ja lahtiseks. Soov kooli asutada oli sõnas-tatud ainult kõige üldisemalt.

Seni olid Aleksander I „mälestuse pühitsemise“ kavatsust arenda-nud algul holstrelased üksi ja pärast koos tarvastulastega ainult omakeskis, laiema avalikkuse ette kandmata. Et aga asjale kasulik oleks olnud käsitleda küsimust ka laiemate hulkade ees, see oli alga-tajaile juba 1862. a. suvel selge. Ses mõttes kirjutasidki neist kaks, J. Adamson ja keegi teine, kelle nimi meile teadmata, tõenäoselt H. Wühner, kumbki eraldi, „Perno Postimehele“ oma kavatsusest¹⁴⁾. Teise kirjale jättis toimetaja J. V. Jannsen üldse reageerimata. J. Adamsonile aga ilmus ajalehes kirjavastus¹⁵⁾: „Olleme isse ka sellesamma asja peale sagedaste ja ammo mõttelnud, agga meie omma rahva pikkaldane ja vässinud viis, mis allati küssib: „mis ma sest saan?“ on tännini meie su kinni piddanud. Enne kui selle asja peale selgemat vastust võime anda, on meil mõnda küssimist ja kulamist; — aga meie ei tõrgo tunnistades mönnus olleks see assi küll.“ Sellest Jannseni lubatud „küssimisest ja kulamisest“ (nähta-vasti mõisnikkude ja kirikuõpetajate juures) ei tulnud aga igatahes midagi välja. Asi jäi „Perno Postimehes“ „nõnda sama pitkalt“, nagu Adamson õieti tähendab.

Algatajad jäid täiesti omaette ja sattusid asja edaspidise arenda-misega kohe raskustesse: ei teadnud isegi, „kust kohalt luba palu-misega peale hakata“. Seal tuli õnnelik juhus appi. Algatusest sai teada O. Marpurg¹⁶⁾, õpetaja-ameti kandidaat, kodu-õpetaja Tar-vastu kirikumõisas, kes oli varemini olnud samas ametis Liivimaa kubernereri dr. A. v. Oettingeni juures. Viimasele kirjutas ta selle isikliku tutvavana ka kohalikkude talupoegade kavatsusest kooli-

12) Vrd. koosoleku protokoll 7. XI 1862, — EAK-i kirjakogu.

13) Oma Maa 1884, lk. 117.

14) Oma Maa 1884, lk. 117.

15) Perno Postimees 1862, nr. 29, lk. 232 — kirjavastus nr. 87.

16) Oskar Marpurg, sünd. Saraatovis 25. XI 1837, õppis Tartu Ülikoo-lis 1856—60; oli 1861—63 mitmel pool koduõpetajaks; 1863—67 abikiriku-õpetaja Peterburis; suri Pau's Prantsusmaal 1873. a. — Album academi-cum der Kais. Universität Dorpat, 1889, lk. 477.

asutamise kohta. Peagi tuli Oettingenilt Marpurgile kavatsust pooldav vastus, milles soovitati algatajail esitada kubernerile palvekiri, ära-tähendades nende poolt selleks lubatava summa suurus¹⁷⁾.

Algatajad toimivad nüüd kiiresti: koostatakse palvekiri ja kogu-takse sellele allkirju, mida saadakse 177. Ja juba 8. I 1863 saade-takse palvekiri Liivimaa kubernerile¹⁸⁾). Tähendades, et kavatsetav kool tahetakse asutada tänumärgiks eesti talurahva pärisorjusest vabastamise puhul nimega: „Aleksandri I. mälestusse kool Eesti rahvale“, lausutakse palvekirjas kooli kohta lähemalt, et see „Eesti rahva ja riigi kassuks peaks ollema ja kus keiges keeldes, nii palju kui võimalik, peaks õpetadama; agga ka Eesti keel mitte ei peaks kõrvale heidetud sama, mis läbbi tundminne ja tarkus keiges asjus, isseärnanes ka põllo harrimisses Eesti rahva seas kasvaks. Selle koli läbbi, kelle põhhi veel teadmata jääb, tahhame ni heasti õnsa Keisrile Aleksandre I selle Surele kui ka selle aegste mõisa Herra-dele, kes sedda priikslaskmist toimetasid, ja ka meie praegusse sure Keisrile Aleksandre II., kelle armolisse vallitsusse al meie sedda pridusse kasso isseärnanes olleme maitsnud, auu anda.“ Selleks palutakse kubernerilt „lubba, nõu ja abbi, et iggal pool Eesti rahva seas selle tarvis rahha saaks korjatud“ ja avaldatakse ühtlasi soovi, „et Saksad, isseärnanes moisa herrad selle nõusse heidaksid ja meie appi tulleksid“.

Need väljendused palvekirjas on väga olulised. Kõigepealt jäe-takse siin kooli korraldus, selle „põhi“ veel täiesti lahtiseks küsi-museks. See seisukoht oli esialgu küllaltki põhjendatud; sest polnud ju võimalik ette näha, kui suur summa suudetakse koolile korjata; samuti polnud algatajail küllaldast selgust kavatsetava kooli tüübi ja lähema korralduse suhtes ning ilma asjatundliku kaasabita pol-nud siin võimalik esineda kindlamate ettepanekutega. Teiseks vormu-leeritakse kooli õppekeelegi küsimus väga ebamääraselt. EAK-i mõtte edaspidise arengu peatum — eesti õppekeel — pole siin veel sugugi esile tõstetud; soovitakse ainult, et teiste keelte kõrval „ka Eesti keel mitte ei peaks kõrvale heidetud saama“. Ja kolmandaks rõhu-tatakse erilisel ettevõtte lojaalsust „sakste“ vastu. Selline esinemine eesti keele ja „sakste“ suhtes oli küll vist tingitud ühelt poolt diplomaatilisest ettevaatlikkusest, et nõnda kergemini soovitud luba saada ja võimaldada aktiivsemaile algatajaile, kes olid kohalikest võimudest sõltuvad kooliõpetajad, kergemaid teotsemistingimusi. Tei-sest küljest aga oli siin nähtavasti mõjustamas O. Marpurg.

¹⁷⁾ Oma Maa 1884, lk. 117.

¹⁸⁾ Palvekiri, mis esitati eesti keeles, on ära trükitud „Oma Maas“ 1884, lk. 117. Selle originaali pole ei Liivimaa kubeneri ega Balti kindral-kubeneri toimikuis, mis käsitlevad EAK-i küsimust. Balti kindralkubeneri toimikus, nr. 46 (1863) on küll palvekirja saksakeelne tõlge (Riia Jakobi kiriku õpetaja Jannau poolt).

Kuberner andis palvekirjale üsna kiires korras käigu, esitades selle juba 16. jaanuaril ühes omapoolse toetusega Balti kindralkubernerile¹⁹⁾. Ka viimane võttis palve „erilise rahuldusega teatavaks“, kuid nõudis, et algatajad loa nõutamiseks pöörduksid kõigepealt kohaliku kreismaakoolivalitsuse poole, esitades sellele kooli asutamise, õppetöö ja majanduslikud kavad. Seejuures lubas kindralkuberner, kui kooli asutamiseks vajalikud eeltööd lõpule viidud, omalt poolt toetada, et kool nimetataks Aleksandri-kooliks²⁰⁾. Selles otsuses esitatud nõudmised, mis saadeti algatajaile Liivimaa kubeneri kaudu, tundusid neile õige rasketena. Küsimust edasi-tagasi kaaludes otsustati kooli aluste ja õppekavade väljatöötamiseks moodustada toimkond, kuhu valiti Paistust ja Tarvastust, kummastki kihelkonnast kaks koolmeistrit, kaks kirikuvöörmündrit ja kaks taluperemeest, peale nende veel Tarvastust kösterkooliõpetaja H. Wühner²¹⁾. Aktiivseks abiliseks ja nõuandjaks oli toimkonnale O. Marpurg.

Toimkonna tegevuse puhul tähendab J. Adamson: „Et see töö kül väga raske ja kõigile tundmata oli, vaimus ühe kapitali peale mõteldes üht täieliku plaani teha, aga siiski oli see esimene kord, kus Eestlastele ka midagi eneste teha ja mõtelda lubati²²⁾.“ Toimkonna töö tulemusena valmisid „Asutatava Aleksandri Kooli plaani ja programmi põhjooned“. Sel puhul koostatud märgukirja eessõnas selgitati kõigepealt kooli asutamise mõtte tekkimist, selle kujunemist soovist mälestada eesti talurahva vabastamist ja keiser Aleksander I-st. Lähtudes seisukohalt, et senised maarahvakoolid ei rahulda uute ajatarviduste mõjul esilekerkinud haridusnõudeid, peeti tarvilikuks kooli, mis annaks paremat haridust talurahva lastele, kes koolist lahkudes läheksid põllumeestena tagasi selle rahva hulka, kust nad tulnud, ja hea haputaignana mõjustaksid ümbrust, tõstes selle üldist tasapinda. See ülesanne pidi olema kavatsetava kooli peamiseks otstarbeks. Ja sellisena pidi see kool erinema senistest teistest kõrgemaist koolitüüpidest. Ta ei pidanud olema gümnaasium, milliste koolide arv linnades leiti olevat nagunii küllaldane ja mille kaudu pealegi hulk talurahva lapsi tõuseb välja oma seisusest, minnes sel teel kaotsi kogu rahvale. Ta ei pidanud saama ka põllutöökooliks, mille asutamine ülemääraselt kulukas ja mitmesuguste

¹⁹⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 16. I 1863, nr. 264, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863).

²⁰⁾ B. kindralkuberner — L. kubernerile 8. II 1863, nr. 159, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863).

²¹⁾ Toimkonda valiti asutajate koosolekul 14. IV 1863 Tarvastu kihelkonna-koolimajas (koosol. protoköll EAK-i kirjakogus): Tarvastust — H. Wühner, koolmeistrid J. Laosson, A. Rennit, kirikuvöörmündrid Jüri Järv, Hans Jakobson, taluperemehed Hans Utso, Ado Neria; Paistust — koolmeistrid J. Adamson, Mats Varres, kirikuvöörmündrid Joh. Ainson, Jaan Wühner ja taluperemehed Händrik Ainson ja Hain Henno.

²²⁾ Oma Maa 1884, lk. 118.

takistustega ja kust pealegi kasvandikest tuleks peamiselt mõisavalitsejaid jne., kellest aga rahval pole mingit kasu. Kavatsesetav kool ei pidanud olema ka õpetajateseminar, mis Valgas juba olemas ja mis võivat maa tarvidusi koolitegelaste alal rahuldada, kui selles õppeasutuses suurendada eesti elementi. — Sellele järgnes peajooni kooli õppeprogrammist, milles esinevaid aineid pidi õpetatama eesti ja saksa keeles. Vene keel oli ettenähtud õppeainena²³⁾. Need peajooned said aluseks kooli õppekavadele, mis esitati alul Õpetatud Eesti Seltsi eestseisusele ja hiljemini Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsusele.

Kui kooli „plaani ja programmi“ koostamisel juba „kül oli vaeva nähtud ja vaieldud“²⁴⁾, peeti tarvilikuks asja üle nõutleda ka asjatundlikumate isikutega. Kuna algatajail ses suhtes puudusid igasugused sidemed, otsustati pöörduda abisaamiseks Õpetatud Eesti Seltsi poole. Selleks läsksi aprillis Tartu neljaliikmeline saatkond, milles olid J. Adamson ja H. Wühner ning nähtavasti ka koolmeister M. Varres ja taluperemees H. Henno.

Tartus esitas Tarvastu-Paistu saatkond 23. IV 1863 Õpetatud Eesti Seltsi president prof. C. Schirrenile varemini O. Marpurgi kaasabil koostatud EAK-i kava ja programmi peajooned ning palus nõu, kuidas asja edaspidi arendada. Selle küsimuse arutamiseks tuli järgmisel päeval seltsi eestseisus erakorralisele koosolekule, millest võtsid osa ka mõned lihtliikmed, nende hulgas prof. Christiani ja üliõp. Hurt. Asja sisulisest arutamisest sel koosolekul ei tea me palju, peaasjalikult ainult eestseisuse poolt hiljemini sel puhul seltsi peakoosolekule esitatud ametliku aruande järgi²⁵⁾.

Eestseisuse koosolekule 24. aprillil oli kutsutud ka Viljandimaa delegatsioon, et saada temalt lähemat informatsiooni kavatsesetud ürituse kohta. Läbirääkimiste tulemustena selgus järgmisi olulisemaid asjaolusid. Seni oli viljandimaalasil vabatahtlikkude annetega kooli jaoks kokku tulnud umbes 350 rubla, kuna korjata oli kavatsesetud 100 000 rubla, mida loodeti ka kokku saada. Kuna kooli üheks peamiseks ülesandeks pidi olema säilitada temas hariduse saanud talurahvale, siis oli sel puhul muu seas ette nähtud ka kasvandikkude hinnata õpetamine ja ülalpidamine, mille eest nad pidid jääma pärast koolist väljaastumist ka tõesti talupoegadeks või vastasel korral tasuma nende puhul koolis tehtud kulud. Mõne muu elukutse valik või edasiõppimine pärast kooli ei pidanud siiski olema keelatud, kuid sel puhul ei oleks võinud koolis hariduse saanu astuda mõne sakslase teenistusse, näiteks selliks. Õpetamine koolis pidi toimuma

²³⁾ Algatajate poolt koostatud esialgne kava on meil teada ÕES-ile antud esitise "(Sitzungsberichte GEG 1863, lk. 29 j.) ja H. Wühneri referaadi järgi kõstrite konverentsil Põltsamaal 19. VI 1863 (EAK-i kirjakogu).

²⁴⁾ Vrd. Oma Maa 1884, lk. 11.

²⁵⁾ Sitzber. GEG 1863, lk. 29 jj.; vrd. lk. 28.

saksa ja eesti keeles, esimeses neis ainetes, mille jaoks veel vajalikud eestikeelsed õpperaamatud puuduvad. Eestseisuse aruanne konstateerib läbirääkimiste puhul kõigi delegaatide üksmeelt peaasjus, kusjuures ka talunikust saadik osanud ilma teiste kaaslaste abita üsna põhjalikult oma vaateid arendada. Nagu eestseisus oma aruandes märgib, pidanud ta läbirääkimistel kõige otstarbekohasemaks piirduda ainult olulisemate küsimustega. Omalt poolt soovitanud ta õppekavade suuremat lihtsustamist ja ära jätta asutajate poolt õpilaste kohta ettenähtud sunduse pärast koolist lahkumist. Selles mõttes ja muil sellele lähedail põhjusil soovitanud eestseisus ka loobuda kasvandikkude hinnata õpetamisest ja ülalpidamisest, mis pealegi kooli kuluarvet ülemääraselt kõrgele tõstab. Ka hoiatatud koosolekul asutajaid üritust algul liiga laiale jalale seadmast ja sel puhul lootusi ja kavatsusi oludele ebavastavalt kõrgele pingutamast. Aruandes leitakse, et üldiselt jäänud asutajad saadud nõuannetega rahule.

Asjaosaliste viljandimaalaste oma avaldusist aga selgub, et saadikud said ÕES-i eestseisuse ja esimehe esinemistest Eesti Aleksandri-kooli mõtte puhul üsna halvad muljed. Mõni kuu hiljemini Hurdale saadetud kirjas kurdab H. Wühner, et kui saadikud poleks oma abiotsimisreisil Tartus pärast koosolekut lähemalt kokku puutunud temaga ja G. Blumbergiga, oleksid nad sealt „hoopis abita, nõuta ja trööstita koju jõudnud“²⁶⁾. Teine saatkonnast osavõtnu — J. Adamson kirjutab samas vaimus. Juba kooli kava esitamisel küsinud ÕES-i president C. Schirren: „Kas Eestlased ei taha selle kooliga Wenelasteks üles tõusta?“ ja lausunud, „et see Eestlaste kõige õigem ja õnnelikum tee olla, kui nad Saksteks saaksivad ümber muudetud“. Eestseisuse koosolekult ei olevat saadikud saanud „mitte mingi sugust abi ega head nõu... kodu viia“. Ka esitanud Schirren saadikuile küsimuse, kas nad ei tahaks seda asja hoopis ÕES-i kätte anda. „Seda aga meie — kirjutab Adamson — ei julgenud lubada, sest et selgeste aru saime, et Eesti rahvaus'e ja keele suretamise vaim selle Seltsi sees ennast avaldas“²⁷⁾.

Viljandimaalaste esindajate Tartu sõidust 1863. a. aprillis oli EAK-i mõttele siiski rohkesti kasu seeläbi, et saadikud ÕES-i eestseisuse koosolekul tutvusid kooliõp. G. Blumbergiga ja üliõp. J. Hurdaga, kellega samal päeval veedeti „mõned armastusküllased tunnid ja eriti ilus, unustamatu õhtu“, nagu H. Wühner sel puhul kirjutab²⁸⁾. Ühisest koosviibimisest said viljandimaalased mõningaid kasulikke näpunäiteid oma ürituse puhul, veel rohkem aga nähtavasti julgustavat hoogu selle teostamiseks. Oluline oli ka see, et siitpeale

²⁶⁾ H. Wühner — J. Hurdale 22. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

²⁷⁾ J. Adamson — M. Veskele 15. X 1874, — Veske kirjakogu; üldiselt samas vaimus kirjutab J. Adamson oma esimesest kokkupuutest ÕES-iga ka oma ülevaates EAK-i mõtte arenemisloo kohta — Oma Maa 1884, lk. 118.

²⁸⁾ H. Wühner — J. Hurdale 22. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

Hurt asja vastu tuld võttis ja sai edaspidi asutajaile aktiivseks abiliseks.

Viljandimaale tagasi jõudnud, püüdsid asutajate juhtivamad mehed küsimust veelgi kaaluda ja siit-sealt nõu saada. Pöörduti koha peal mitme „kõrge ja armsa härra poole“, kelle nõuanded aga asutajaid ei rahuldanud, sest et need soovitasid enam keelduda ettevõttest, vähem aga püüdsid nõu anda selle teostamiseks²⁹⁾. Soe vastuvõtt aga sai asutajaile osaks tuntud koolimehe Valga kõstrite-seminari direktorilt J. Zimselt, kellele H. Wühner oli 1863. a. suvel saatnud tutvumiseks kavatsetava kooli „plaani ja programmi“ kava, paludes ühtlasi näpunäiteid kooli kuluarve koostamiseks. Oma vastuses³⁰⁾ sel puhul osutus Zimse EAK-i mõtte väga heasoovlikuks pooldajaks. Eesti emakeelse kõrgema kooli asutamise leidis ta Liivimaa Eesti osale, kus tema arvates kihelkonnakoolid olid jäänud mõnevõrra taha, olevat eriti soovitava. Seejuures pidas temagi otsarbekohaseks algada kooliga esialgu väiksemalt ja laiendada selle kursust järk-järgult. Selle seisukoha eelduseks oli tal veene, et sellise kooli vajadus ja edu on sõltuv talupoegade maaomanikeks kujunemise arengust. See kool võivat õitsele tõusta alles siis, kui talupojad on kindlamalt saanud kohaomanikeks. Alles siis olevat kõrgemast koolist lahkunud perepojad kalduvad suuremal määral jääma oma isakodusse ja mitte otsima teenistust mujalt. Sellega ei taha aga autor sugugi väita, et kooli asutamine ei peaks juba praegugi teostuma, ümberpööratud, olevat soovitavgi tema järgi kasvavale tarvidusele ette jõuda. Edasi annab Zimse rea näpunäiteid kooli esialgse õppeprogrammi kärpimiseks, õpetajate ettevalmistamiseks ja neilt nõutava kvalifikatsiooni kohta jne. Ka soovitas autor kooli alistada mitte kohalikule kihelkonnakoolivalitsusele, vaid kreismaakoolivalitsusele. Ühtlasi saatis Zimse Wühnerile ka kooli kulude eelarve kava, mis tema kirjast oli asutajaile kõige väärtuslikumaks osaks, saades aluseks nende kooli eelarvele.

Veel enne aga, kui saabus Zimse vastus, esitasid asutajad oma esialgse kooli õppekava juunikuu lõpul kuberner Oettingen'ile seisukoha võtmiseks („zur Gutachtung“)³¹⁾. Augustis esitati sama kava ühes kooli ülalpidamise eelarvega Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsusele³²⁾. Kooli „plaani ja programmi“ suhtes jäid asutajad samadele alustele, mis olid fikseeritud juba kevadel, enne nende esindajate Tartu reisi aprillis; eelarve aga koostati Zimselt saadud andmeil.

Selles esitises oli nüüd lõplikult fikseeritud kavatsetava ürituse ühiskondlik-rahvuslik otstarve, mille põhjendus esineb juba esialgses

²⁹⁾ H. Wühner — J. Hurdale 22. VIII 1863, Hurda kirjakogu.

³⁰⁾ J. Zimse — H. Wühnerile 22. VII 1863, EAK-i kirjakogu.

³¹⁾ H. Wühner — J. Hurdale 22. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

³²⁾ Vrd. H. Wühneri viimatitsiteeritud kirja ja Oma Maa 1884, lk. 118.

kavas ja mis oma olulisemas osas väga tähelepanuväärne³³⁾. „Ehk kül Eestirahvas — lausutakse märgukirja eestikeelses eksemplaris — ühheks tumaseks tallorahvaks tahhab jäda, kes ennast põlloharimissest toidab, siis ellab ta siin maal ommeti ühhes hopis issesugguses ollemises, seisab koos teiste seisustega, mis temmal võerad on. Et ta nüüd nendega ühhes koos selle aea tarvitusse järrele üht seätud koggo-ello voiks ellada ja ennast ommas ollemises selle sees korrable seäda, — seks on temmal nisuggusid liikmid tarvis, kes ilma et omma tallopoea seisusest välja astuksid, vaid sedda palju enam kui omma ello pohja ja allust kinnipiddades, — omma rahva seadust ja oigust moistvad tunda ja susanna, kirja kui ka teo läbbi omma vendadele keik kasso ja head voivat sata, mis nemmad teiste jures on õppinud tundma. Et nüüd nisuggusid mehhi võiks sada, peab Alexandre kool nende tublima ja hoolsa lastele Eestirahva seast, kes ennast sinna pakkuvad, üht nisuggust tarkust saatma, mis ühhele mehhele tarvis on, kes rigikodanikko ello seisuses keigi piddi võib läbbi sada, ja peäle selle veel ossa võtta neist plani lõppel nimmetud põlloharrimisse juhhatussest ja häist tundmistest, mis põllomehhele temma ellus ja seisuses tarvis on.“ — Need ühiskondlik-rahvuslikud motiivid, mille kõrval polnud esitatud pedagoogilisi, EAK-i vajaduse põhjendamisel kandusid hiljemini ka eesti emakeelse kooli ideoloogiasse, mille järjekindlamaks arendajaks sai J. Hurt.

Õppekursuselt pidi EAK olema otseseks jätkuks kihelkonnakoolile ja ses mõttes olema „nagu keige teiste kolide pea ja kroon“. Kool oli ette nähtud neljaklassilisena, maksuta õpetuse ja korteriga õpilastele, kuna ülalpidamise eest tuli maksta. — Kooli administratiivse alluvuse küsimuse jättis esitis lahtiseks, küll aga nägi teda ev.-luteriusu koolina. Õpetamine pidi toimuma eesti³⁴⁾ ja saksa keeles. Esimeses pidi õpetatama usuõpetust, looduslugu, agronoomiat ja majandust, ning „kui võimalik“ ka rehkendamist, siis alamais klassides maateadust ja ajalugu, saksa keeles aga füüsikat, geomeetriat ja kahes kõrgemas klassis ka maateadust ja ajalugu. Eesti ja saksa keele õpetamine oli ettenähtud võrdses ulatuses. Koolis pidi õpetatama ka vene keelt, kuid vähem kui eelmainitud: siin pidi taoteldavaks sihiks olema, et kooli lõpetanu võis selles koostada ärikirju ja „kõnnelemises neid asjo toimetada, mis iggapävases ellus ette juhtuvad“.

Kooli õppeprogramm esitati ainult esialgsena, sõltuvana edaspidi korjanduste teel koolile kokkutulevaist summadest. Samadel eeldustel pidi kujunema ka kooli kuluarve, mis aga edaspidi võis muutuda. Kooli iga-aastaste korraliste kuludena oli ettenähtud 4000 rubla,

³³⁾ Kava esitati eesti ja saksa keeles, ära kiri neist BKkA, tmk. nr. 46 (1863), üks eestikeelne ära kiri ka EAK-i kirjakogus.

³⁴⁾ Eesti keelt nimetatakse esitises veel „makeleks“.

mida tuli katta protsentidest selleks korjatavalt kapitalilt, mis pidi olema 80 000 rubla. Ühekordseid kulusid, koolile krundi ostmiseks, maja ehitamiseks ja sisseseadete soetamiseks arvati minevat 22 300 rubla. Nii pidi siis kooli asutamiseks ja ülalpidamiseks tarvisminev kapital olema 102 300 rubla, peaaegu sama summa, mida Zimse oli soovitanud võtta eelarvesse ³⁵⁾).

Enne kui Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsus andis asutajate esitise puhul oma otsuse, sai EAK-i küsimus asja seniste juhtide (J. Adamsoni, H. Wühneri) ja tolaeagsete silmapaistvamate eesti rahvuslike haritlaste (Fr. R. Kreutzwaldi, J. Köleri ja J. Hurda) kirjavahetuses elavalt käsitledavaks probleemiks.

Esialgu ei näi Hurda ja Viljandimaa tegelaste vaheline kontakt EAK-i küsimuses kujunevat kuigi tihedaks. Esimese kirja pärast Tarvastu-Paistu saatkonna Tartu reisi saadab Hurt alles 30. mail, mille sisu meile lähemalt teadmata, kuid milles igatahes käsitleti nimetatud kooli küsimust. Sellele vastab Wühner omakorda alles ligemale kolm kuud hiljemini, tänades osavõtlikkuse eest kavatsatud ürituse puhul ja teatades, et kooli õppekavad ja kuluarve on kreismaakoolivalitsusele esitatud ³⁶⁾).

Fr. R. Kreutzwaldile oli Hurt EAK-i asutamise kavatsusest teatanud üsna pea pärast tarvastulaste ja paistulaste Tartu reisi. „Võru erak“ oli sellest kavatsusest ääri-veeri juba ennegi kuulnud, ilma aga et sel puhul oleks saanud mingeid kindlamaid andmeid ³⁷⁾. Kooli mõtte algatajad Viljandimaal, kel küll oli raskusi oma algatuse üksikasjalisemal arendamisel ja kes sel puhul õpetatud Eesti Seltsiltki käisid abi otsimas, hoidusid teadlikult nimetatud küsimuses kontakti astumast Kreutzwaldiga, kes oli nende keskel ebapopulaarne oma „isemeelikuse“, oma kirjatöödes tarvitatava uue kirjaviisi ja omapärase stiili tõttu ³⁸⁾. Nüüd Hurda kaudu lähemalt teada saanud esile kerkinud kavatsusest, suhtus Kreutzwald kohe sellesse temale omase erkusega. Ta leidis algatajate idee olevat ilusa, nende andumuse sellele kiiduväärse, kuid arvas, et algatus on kavatsatud liiga suurejoonelisena, mille teostamiseks sajatuhandelise kapitali korjamine annetuste teel praeguste eestlaste juures nende üksmeele puudumise ja kooliasja vastu valitseva loiduse tõttu olevat võimata. Suuremat toetust loota ei olevat ka sakslasilt, kes kibestatud talupoegade vene-õigeusku pöördumisest, väljarändamisest jne. Iga-aastane toetus Liivi- ja Eestimaa aadli korporatsioonelt olevat küll võimalik, kuid riigivalitsuse abile ei tulevat sel puhul midagi ehitada.

³⁵⁾ Zimse järgi pidi olema kooli korraline aasta-eelarve 3960 r. — erakorraline krundi ostmiseks ja hoonete ehitamiseks 22 300 r., — J. Zimse — H. Wühnerile 22. VII 1863, — EA-i kirjakogu.

³⁶⁾ H. Wühner — J. Hurdale 22. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

³⁷⁾ Fr. R. Kreutzwald — J. Hurdale 6. V 1863, — Hurda kirjakogu.

³⁸⁾ H. Wühner — J. Hurdale 11. IX 1863, — Hurda kirjakogu.

lgatahes lubab aga autor selle kohta oma tuttavate kaudu Peterburis lasta pinda sondeerida³⁹⁾.

Augustis võis Kreutzwald Hurdale teatada, et kahe isiku juures Peterburis, kellele ta EAK-i asutamise kavatsusest kirjutanud, leidvat algatus sooja vastukaja: nad lubanud tema heaks raha korjata ja asja kõige soojemalt toetada ka „mehe juures, kellest peaotsus oleneb“. Asja soodustamiseks Peterburis tuli Kreutzwaldi arvates kõige hiljemini oktoobri alguseks sinna saata kooliplaan. Et sel puhul ka ise kavatsusega lähemalt tutvuda, palus Kreutzwald saata enese juurde Võrru septembris kedagi Tartus käinud viljandimaalaste saatkonna liikmeist ühes kooliplaaniga ja et ühtlasi temale teatataks, mida nimelt oleks vaja paluda kroonult toetuseks. Omalt poolt arvas ta, et tuleks soovi avaldada kooli jaoks hinnata maa saamiseks kusa-gilt kroonumõisast⁴⁰⁾.

Kreutzwaldi soov EAK-i asutamise kavatsuse kohta kelleltki asutajalt isiklikult lähemaid teateid saada ei teostunud. Tema soovitus esitada algatus toetuse saamiseks Peterburi keskasutustele ei leidnud Tarvastus ja Paistus pooldamist. Siin peeti tarvilikuks oodata kõigepealt asja arenemist kohalikes ametiasutustes — kreismaakoolivalitsuses ja kubeneri juures. Küll aga leiti olevat soovitav teha kavatsuse heaks Peterburis propagandat ainult erateel, et nii kohendada pinda küsimuse kiiremaks edasiliikumiseks pärast seda, kui see Liivimaa ametiasutusilt jõudnud pealinna⁴¹⁾. Vist sellise seisukoha tõttu jäetigi saadik Võrru läkitamata ja Wühner pöördus Kreutzwaldi poole ainult kirja teel, ühtlasi saates talle ka ära kirja kreismaakoolivalitsusele antud esitise.

Kuigi Kreutzwald pidas teed, millele algatajad olid astunud loa nõutamisel kooli asutamiseks, otstarbekohatuks, pikaks, mis „veab viimaks käijad asjata metsa“⁴²⁾, oli Wühneri kiri, mille sisu meile lähemalt teadmata, nähtavasti niivõrd veenev, et Võru tohtergi nüüd oli valmis leppima kohalikkude ametiasutuste otsuse ootamisega kui paratamatusega⁴³⁾. Arendades oma vastuses Wühnerile samu seisukohti, mis meile tuntud kirjadest Hurdale, pidas Kreutzwald tarvilikuks hoiatada, et algatajad ei paneks liiga suuri lootusi Marpurgile ja teistele tema taolistele heasoovijatele, kes eesti rahva asjus etendavat kaitsja ja soodustaja osa ainult ajavaimu mõjul ja tihti vastu oma tõelist veenet. Ühtlasi arvas Kreutzwald olevat vajaliku kooli programmis, kui see kord Peterburi jõuab, rohkem esile tõsta vene keele õpetamist. Tegelikult ei olevat muidugi tarvis seda teostada suuremas ulatuses, kui seni kavatsetud, „kuid paberil ei tooks see kahju, kui

³⁹⁾ Fr. R. Kreutzwald — J. Hurdale 6. V 1863, — Hurda kirjakogu.

⁴⁰⁾ Fr. R. Kreutzwald — J. Hurdale 26. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

⁴¹⁾ H. Wühner — J. Hurdale 11. IX 1863, — Hurda kirjakogu.

⁴²⁾ Fr. Kreutzwald — J. Hurdale 31. VIII 1863, — Hurda kirjakogu.

⁴³⁾ Fr. R. Kreutzwald — H. Wühnerile 16. X 1863, — EKSA, EKIA.

mõni asi oleks kirjutatud suurekstegeva klaasi läbi“, arvas Kreutzwald.

Peale Hurda, Kreutzwaldi ja Wühneri kirjavahetuste sai EAK-i asutamise mõte 1863. a. suvel ja sügisel käsitledavaks ka Hurt-Köleri kirjavahetuses⁴⁴⁾, mille kohta aga meil puuduvad lähemad teated. Samuti langeb nähtavasti samasse ajajärku ka Adamson-Köleri kirjavahetus nimetatud kavatsuse puhul⁴⁵⁾. Küsimus oli käsitledav ka Kreutzwald-Köleri kirjavahetuses⁴⁶⁾. Üldiselt jäi see üritus seni peasjalikult ülalmainitud juhtivamate tegelaste omavahel käsitledavaks. Laiemate ringide ees arendati seda ainult Paistus ja Tarvastus. Eesti ajakirjanduses oli EAK-i mõtet sisuliselt käsitledud seni ainult ükskord, nimelt „Perno Postimehes“⁴⁷⁾, mille toimetus ühes lühemas kirjutises leidis, et kavatsetud üritus „iseenesest aeab vist igga tundjat eesti süddant tuksuma; pealegi olleks sesinnane tännomällestus Eestirahva ommaks jädavaks kasuks“. Esimese avalikuma ilmega ettekande EAK-i kohta pidas H. Wühner Viljandimaa kõstrite konverentsil 19. juunil 1863, kus ta valgustas kooli asutamise mõtte tekkimist, ja selle arengu senist käiku ning tema põhimõtteid ja programmi kava⁴⁸⁾.

Arendades suure elavusega EAK-isse puutuvaid küsimusi, olid algatajad pinguldunult ootel Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsuse otsuse puhul. Viimane kogus küsimuse kohta arvamusi kohalikest koolirevidentidelt (kirikuõpetajailt) ja kiriku-eestseisjailt ning tegi nende põhjal otsuse 3. oktoobril 1863, mis jõudis asutajate kätte järgmise kuu algul⁴⁹⁾.

Oma otsuses esitas Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsus asutajaile kaheksa nõudmist, mille vastuvõtt pidi olema eelduseks kooliprogrammi kinnitamisel⁵⁰⁾. Neist nõudmistest olid algatajaile eriti vastuvõtmatud kolm: 1) et kool peab ev.-luteriusu rahvakoolina kuuluma üldisesse maakooli-süsteemi ja alluma kohalikule maakoolivalitsusele; 2) et kooli kuratoorium peab koosnema kohalikust kiriku-

⁴⁴⁾ Hurda kirjast J. Kölerile 26. XI 1863 (E. Kirjandus 1910, lk. 450) selgub, et EAK-i puhul on neil juba varemini olnud mõtetevahetusi. Need kirjad aga pole säilinud.

⁴⁵⁾ Vrd. H. Wühner — J. Hurdale 27. IV 1864, — Hurda kirjakogu.

⁴⁶⁾ Fr. R. Kreutzwald — J. Kölerile 12. XI 1863, — Köleri kirjakogu.

⁴⁷⁾ Perno Postimees 1863, nr. 11, lk. 85.

⁴⁸⁾ H. Wühneri referaat kõstrite konverentsil Põltsamaal 19. VI 1863, — EAK-i kirjakogu.

⁴⁹⁾ Vrd. Oma Maa 1884, lk. 118; L. ülem-maakoolivalitsus — B. kindral-kubernerile 28. IX 1867, nr. 4, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863).

⁵⁰⁾ Seda P.-V. kreismaakoolivalitsuse otsust pole meil ei originaalis ega ära kirjas, teame seda ainult kaasaegsete ja hilisemate referaatide järgi, — vrd. J. Hurt — J. Kölerile 26. XI 1863, — E. Kirjandus 1910, lk. 450 j., H. Wühner — J. Hurdale (daatumita, peale kirjutatud: „Erhalten im Januar 1864) — Hurda kirjakogu; L. ülem-maakoolivalitsus — Balti kindralkubernerile 28. IX 1867, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863); Oma Maa 1884, lk. 118.

eestseisjast (mõisnikust) kui esinikust, kohalikust kirikuõpetajast, kooli direktorist ja kahest asutajate esindajast ja 3) et koolis peab ka arutamist, agronoomiat ja majandust õpetatama saksa keeles, kuna asutajate kavatsuses see oli ettenähtud eesti keeles. Teistest punktidest panid asutajaid kõhklema veel nõudmised, et vene keele õpetamisel peavad kirjalikud harjutused ära jääma ja et kooliga tuleb ühendada ka pedagoogiline kursus.

Oli ilmne, et kreismaakoolivalitsus püüdis esitatud nõudmistega eemaldada koolist asutajate juhtiva osa ja saada see enese kätte. Seepärast tekitas see otsus asutajais kohe opositsiooni, kuid mingeid kindlaimaid samme sel puhul ei sõandanud nad siiski astuda enne kui poldud asja üle nõu peetud asjatundlikumate tegelastega. Selleks sõitiski H. Wühner Tartu, kus tal oli 15. novembril nõupidamine J. Hurda ja G. Blumbergiga. Nõupidamise tulemusist oleme informeeritud kahest allikast. Hurt kirjutab nende puhul⁵¹⁾: „Meie tahame asutust haridusministeeriumi alla seada, paneme rõhku eesti õppekeele laialisele tarvitamisele, soovime vene keele õpetuses ka kirjalikke harjutusi ja jätame Aleksandri Kooli tulevase valitsuse küsimuse eeskätt veel lahtiseks.“ Ja mõni aeg hiljemini teatab Hurt, et 15. novembri nõupidamisel olevat selgusele jõutud, „mispärast Aleksandri Kool mitte kirikliku maakoolivalitsuse, vaid haridusministeeriumi või Tartu õppekonna kuraatori alla peab saama. Kirikliku asutusena peaks maakoolivalitsuse otsuses määratud koolikuratooriumi koosseis vastu võetama, ja kool sattuks tingimata mõisnikest ja vaimulikest sõltuvusse“. Ja ühtlasi oli arvatud, et ministeeriumile alluvus „koolile enesele kui ka õpetajaile rohkem õigusi ja vabadusi pakub“⁵²⁾. Wühneri kirja järgi aga, mis järgmisel kuul kirjutatud⁵³⁾, ei olnud kooli alluvuse küsimuses siiski jõutud kategoorilisele otsusele. „Niipalju kui mäletan — kirjutab ta — ei leidnud me tol korral [nõupidamisel] mingeid kindlaid kasusid ja erilisi õigusi, mis meid oleks ahvatlenud pöörduma kohe haridusministeeriumi poole; küll aga panid hra Blumbergi kujutus ja seletused pea ainult aristokraatselt meelestatud kuraatori nõukogu kohta, mis saaks olema kitsamas mõttes ministeeriumiks meie Aleksandri-koolile, mind väga mõtlema meie kooli alistada neile härradele, sest et aadli kaudne võim võiks olla lõpuks veel kurjem kui otsene.“ — Nagu neist avaldusist näha, tekkis nõupidamise tulemuste puhul tähtsaima punkti kohta asjaosalistes oluline arusaamatus.

Pidades kooli haridusministeeriumile alistamise mõtet ka tarvastulaste omaks, koostaski Hurt ses suunas oma vastuse kava, mis pidi

⁵¹⁾ J. Hurt — J. Kölerile 26. XI 1863, — Köleri kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1910, lk. 451).

⁵²⁾ J. Hurt — J. Kölerile 7. I 1864, — Köleri kirjakogu (tõlge E. Kirjandus, 1910, lk. 452).

⁵³⁾ H. Wühner — J. Hurdale (daatumita, peale kirjutatud „Erhalten im Januar 1864“), — Hurda kirjakogu.

asutajate poolt lõplikult redigeerituna esitatama Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsusele. Hurt jäi edaspidigi selle seisukoha veendunud pooldajaks, põhjendades seda optimistlikult: „Et kooli ministereeriumile alistamine on salgamata parem ja soovitamam, miks ei peaks me otse tema poole pöörduma? Senikui meie kodumaa saksa koolid maakoolivalitsusest mööda põigates end ministereeriumi alla seavad, ei või mina selles mingit kohalikkude ülemate halvaks panu näha; kardeatakse aga ministereeriumilt mingit iseäralikku hädaohtu — nagu Liivimaal paljude poolt venestamise tonti — siis tahaksin sellele vastata, et seda hädaohtu pole kas olemaski või et see siis on Aleksandrikoolile ühtlane saksa koolidega. Iga hädaohtu vastu on meil meie kohalikus õigustekorras (provinzielle Rechtstellung) ka ühine kaitse“⁵⁴).

Kartes, et n. n. asutajad võiksid omapead toimides astuda mõne väärsammu, püüdis Hurt edaspidi olla nendega tihedas kontaktis. Selleks oli muu seas 15. novembri nõupidamisel Wühneriga kokku lepitud, et viljandimaalased Hurda teadmata ei astu EAK-i asjus mingit otsustavat sammu. Ja samuti oli otsustatud, et kreismaakoolivalitsusele tuleb võimalikult lähemal ajal esitada vastus, mille kava Hurt saatis Wühnerile juba mõne päeva pärast peale nõupidamist⁵⁵). Kuidas arenes aga küsimuse käsitlemine Viljandimaal?

H. Wühneri tagasihoidmine Tartust ei too esialgu EAK-i asutajate juhtide tegevuses Tarvastus ja Paistus mingit olulisemat muutust. Pikemat aega kestab närveeriv kõhklemine, ilma et sõandataks astuda otsustavat sammu. Küll on juba detsembri algul 1863 H. Wühneril käes Hurda koostatud vastuse kava Pärnu-Viljandi maakoolivalitsusele, kuid seda esitada nimetatud asutusele siiski ei juleta. Olulisemaks motiiviks sel puhul on kartus sattuda vastuollu kohaliku maakoolivalitsusega ja seega ka mõisnikkude ja kirikuõpetajatega, kelledest asutajate juhid (J. Adamson ja H. Wühner) eriti sõltuvad. Peale selle on mõjumas veel teisigi kahklusi, neist eriti selgusetus kavatsetava kooli haridusministereeriumile alistamise otstarbekohasuses. Seepärast pidasid asutajad tarvilikuks enne lõpliku vastuse andmist kreismaakoolivalitsusele nõu pidada sel puhul kohaliku koolirevidendi Põltsamaa mõjuka kirikuõpetaja Maurachiga ja kirjateel O. Margurgiga Peterburis.

Asutajate sammudest EAK-i ellukutsumise küsimuse lahendamiseks, nende mõtetest ja meeleoludest 1863. a. lõpul ja järgmise algul annavad huvitava kujutluse H. Wühneri kirjad J. Hurdale sellest ajajärgust. — Poriste teede ja ajapuuduse tõttu võis H. Wühner oma

⁵⁴) J. Hurt — J. Kölerile 7. I 1864, — Köleri kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1910, lk. 452).

⁵⁵) Vrd. J. Hurt — J. Kölerile 26. XI 1863 ja 7. I 1864, — J. Köleri kirjakogu.

kaaslastega, kelle nimesid ta ei maini ⁵⁶⁾, alles 11. detsembril Põltsamaale sõita, et pastor Maurachiga Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsuse vastust EAk-i küsimuses läbi harutada. Peale neljatunnilist jutlemist selgus selle omal ajal kuulsama Liivimaa kirikuvürsti seisukoht järgmisena. Asutajail olevat muidugi vabadus tahta oma kooli alistada haridusministeeriumile, kuid kasu ei olevat sellest mingisugust, sest et seega ei saavat kool ega tema õpetajad suuremaid õigusi, kui neil oleksid kohaliku maakoolivalitsuse kontrolli all. Peale selle olevat kahtlane, kas kroonukoolide-inspektorid ja direktorid (käesoleval juhul esimese instantsina inspektor C. Wiedemann Viljandis, Maurachi intiimsõber) asja poolt oleksid, sest et nad selle eest ei saaks mingit eritasu. — Teise olulisema punkti leidis pastor, et esitatud kavade järgi kavatsetavat koolis vene keele õpetamisele liiga suurt rõhku panna, mis toimuks teiste õppeainete arvel. Emakeelse õpetamise kasulikkust tunnustas Maurach küll tingimisi, kuid pidas soovitatavaks, et ka arvutamist, agronoomiat ja majandust, mille õpetamine asutajate kavast oli ettenähtud eesti keeles, õpetataks saksa keeles, sest et 1) eesti keeles õpetajaid olevat raske leida, 2) eesti keele puudulikkuse tõttu olevat raske selles keeles õpetada, 3) puuduvat head eestikeelsed õpperaamatud. Edasi soovitas pastor võtta EAk-i kavasse ka pedagoogiline kursus, andes lootusi, et siis võiks kool edaspidi saada toetust ka rüütelkonnalt jne. Kui asutajad kreismaakoolivalitsuse seisukoha puhul kooli kuratooriumi asjus tunnustasid küll vastuvõetavaks, et see koostuks 1 mõisnikust, 1 kirikuõpetajast, 2 talupojast ja kooli direktorist, kuid pidasid tarvilikuks, et otsustav hääleõigus nende valimisel oleks asutajail, arvas Maurach, et kuratooriumi liikmete valimisõigus küll peaks jääma kreismaakoolivalitsusele, kuid oli lõpuks siiski nõus, et see küsimus jääks esialgu lahtiseks. Lõppeks manitses Maurach asutajate esindajaid järeleandlikkusele, mis asja soodustaks, ja hoiatas neid isemeelsuse ja kangekaelsuse eest, mis kreismaakoolivalitsust ärritaks ja paljudelt võtaks huvi asja vastu.

Kirjutades neist läbirääkimistest detsembri lõpul 1863 J. Hurdale ⁵⁷⁾, teatab Wühner ühtlasi, et asutajad olevat viivitanud vastuse esitamisega, oodates kubernerilt palutud arvamust kreismaakoolivalitsuse nõudmiste kohta, mis aga seni saabumata. Ka selgub samast Wühneri kirjast, et asutajad ei poolda kooli haridusministeeriumi alla andmist, nagu Hurt seda oma vastuse kavast väljendanud. Autor tuletab sel puhul meelde oma 15. novembril olnud läbirääkimisi Tartus, kus eriti Blumberg oli esile tõstnud kahtlused nimetatud seisukoha puhul, mis meile eelmisest juba tuttavad.

⁵⁶⁾ Maurachi juures käidi kolmekesi, kelle hulgas peale H. Wühneri oli nähtavasti ka J. Adamson. — Vrd. Oma Maa 1884, lk. 118.

⁵⁷⁾ H. Wühner — J. Hurdale (daatumita, adressaadi käega peale kirjutatud: „Erhalten im Januar 1864“), — Hurda kirjakogu.

Oma järgmises kirjas⁵⁸⁾ teatab Wühner mõningaist edusammest, mis EAK-i mõtte levitamise alal vahepeal tehtud. Viljandis olevat ürituse toetajaks saadud elementaarkooliõpetaja Fr. Kuhlbars, kellele autor paneb suuri lootusi. Ka Pärnumaal — Toris ja Väandras — ja Räpina kihelkonnas olevat üritusel juba poolehoidjaid jne. Üldse arvab Wühner, et EAK-i mõtet olevat vaja juba kohe erilise pingega levitada ja sellele erateel sõpru leida, „kes võitleksid rahva rumaluse ja inertsuse (Dummheit u. Verstocktheit) vastu, sest rahvamass on veel väga pime ja omakasupüüdeline, et ise asja vastu huvi tunda“. Ainult siis, kui üritusele on aegsasti soetatud maal üksikuid aktiivseid poolehoidjaid, olevat loota üldkorjandusest, kui selleks kord luba saadakse, tagajärjekaid tulemusi. Kreismaakoolivalitsusele vastamiseks pole ikka veel mingeid samme astunud, sest et kooli haridusministeeriumile alistamise ja kuratooriumi koosseisu ning valimise küsimus on endiselt „Alpid, kust ei tahha ülle egga ümbert sada“. Jätkuvaks kõhklemiseks on nähtavasti mõju avaldanud ka Marpurgi seisukoht kreismaakoolivalitsusele Hurda koostatud vastuse kava puhul⁵⁹⁾. See EAK-i mõtte senine agar sõber oli kategooriliselt kooli haridusministeeriumile alistamise vastu ja pidas tarvilikuks, et ta jääks maarahvakoolide süsteemi selle kõrgema astmena. Keset vastavaid mõjustusi — ühelt poolt Hurt, teiselt poolt Maurach ja Marpurg — oli Wühner ja ühes temaga teisedki juhtivad asutajad nõutud, kuidas edasi toimida. Paluti veel kord Hurta ja Blumbergi küsimust kaaluda ja nõu leida.

Üle kahe kuu hiljemini polnud asi ikka veel põrmugi edasi jõudnud. Aprilli lõpul kirjutab Wühner⁶⁰⁾, et asutajad Viljandimaal jõudvat küll ikka enam ja enam selgusele, et kooli alistamisel kreismaakoolivalitsusele võiks tagajärjeks olla, et kavatsetavast õppeasutusest kujuneks ainult vördjas. Kuid kui küsimus on arenemas tegudeks, siis valdavat neid hirm ja argus ning nad kõikuvat edasi-tagasi. Wühner tunnistab avameelselt, et nad ei julgevat kohaliku maakoolivalitsusega vastamisi minna, sest et nad seega mitte ainult temale, „vaid pea kogu aadlile ja kõigile pastoritele silmnäkku löövad, kelledest meie, koolmeistrid, rohkem sõltume kui sulane oma isandast“. Kõhklemise teise põhjusena esitab Wühner kartust, et vastavate toetajate puudusel võiks asi ka kroonuasutustes läbi kukkuda, mille tagajärjel ürituse käimapanek võiks kujuneda hoopis küsitavaks.

Nii jäid asutajad-viljandimaalased ikkagi seisukohale, et kreismaakoolivalitsusele on tarvis vastata. Kuid raskusi sünnitas küsimus, kuidas seda teha. Teisest küljest aga oli algusest peale selge, et uue otsuse saamiseks maakoolivalitsuselt kulub veel palju aega

⁵⁸⁾ H. Wühner — J. Hurdale 15. II 1864, — Hurda kirjakogu.

⁵⁹⁾ Vrd. viimatitsiteeritud kirja.

⁶⁰⁾ H. Wühner — J. Hurdale 27. IV 1864, — Hurda kirjakogu.

ära, ja samuti polnud palju kahelda, et see otsus saab olema asutajaile vastuvõtmata. Seepärast kerkis kohe küsimus, missuguseid samme EAK-i asjus edaspidi ette võtta. Eriti elavalt oli see J. Hurdal südamel. Juba novembris 1863 palus ta sel puhul nõu J. Kölerilt Peterburis. Järgmise aasta algul oli ta veel kindlamini veendunud juba varemini, nagu nägime, tõusnud kavatsuse otstarbekohasuses alistada kool haridusministeeriumile ja ühtlasi kohe pöörduda viimase poole asja kiiremaks lahendamiseks⁶¹). See küsimus sai nüüd elavalt käsiteldavaks kaasaegsete rahvuslike haritlaste kirjavahetuses.

Kuna Wühner oma mõttesõpradega Tarvastus ja Paistus edaspidiste sammude puhul EAK-i asjus edasi-tagasi kõikus, olid Kreutzwald, Hurt ja Köler üksmeelselt seisukohal, et kool tuleb alistada haridusministeeriumile ja selle asutamiseks loa nõutamisel kohe pöörduda vastavate kroonusutuste poole. Eriti kategooriliselt arendas seda vajadust Kreutzwald, märgates asutajate läbirääkimistest Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsuse tegelastega, et nende kaudu asjaajamine viib selle peagi kindlasti rappa⁶²). Hurt omalt poolt oli agaralt valvel, et viljandimaalased omapead ei astuks mingeid samme, mis võiksid asjale saada edaspidi soovimatuiks. — Ta pidas ilmingimata tarvilikuks, et asutajad püsiksid seisukohal, alistada kool haridusministeeriumile. Seepärast oli ta 1864. a. algul ilmses ärevuses, kui sai teada vahepeal Peterburi asunud O. Marpurgi kurjustavast kirjast H. Wühnerile esile kerkinud kavatsuse puhul anda kool haridusministeeriumi alla, kartes, et see kiri „mehed teisele arvamisele viib“⁶³). Ja kohe läksid jällegi Hurdalt julgustavad ja manitsevad kirjad H. Wühnerile⁶⁴). Samuti toetas ka Köler täies ulatuses vajadust alistada kool haridusministeeriumile ja rõhutas eriti, et asutajad peaksid püsima järeleandmatuina Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsuse nõudmistele⁶⁵). Nagu Hurta ja Kreutzwaldi, valdas Köleritki ärevus, kui ta sai teada, et algatajad kavatsevad mitmes punktis järele anda. Ta palub Hurta ka omalt poolt asutajaile selgitada, „et asjata järeleandmine võib ettevõtte aluse ära õõnistada, asutajate endi keskel meelelahku sünnitada ja kõigi nende osavõtlikkuse kaotust kaasa tuua, kes nüüd asja vastu soojad on“⁶⁶). Ühtlasi annab Köler samas kirjas nõu, nagu seda varemini Kreutzwald oli soovi-

⁶¹) Vrd. J. Hurt — J. Kölerile 26. XI 1863, 7. I 1864, — Köleri kirjakogu.

⁶²) Fr. R. Kreutzwald — J. Hurdale 26. I ja 5. II 1864, — Hurda kirjakogu, samuti Kreutzwald — Kölerile 17. III 1864, — Köleri kirjakogu.

⁶³) J. Hurt — J. Kölerile 7. I 1864, — Köleri kirjakogu (tõlkes E. Kirjandus 1910, lk. 453).

⁶⁴) Vrd. H. Wühner — J. Hurdale 7. II ja 27. IV 1864, — Hurda kirjakogu.

⁶⁵) J. Köler — J. Hurdale 25. II 1864, — Hurda kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1910, lk. 453).

⁶⁶) J. Köler — J. Hurdale 3. IV 1864, — Hurda kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 29).

tanud: ärgu jäägu asutajad ootama kreismaakoolivalitsuse otsust, vaid esitagu oma soovid kohalikule kroonukoolivalitsusele (nähtavasti mõeldud Tartu õppekonna kuraatorit) edasisaatmiseks ministerriumile, millele samal ajal saadetagu teine palvekiri Peterburi eesti haritlaste kaudu.

Vahepeal tõusis Kreutzwaldi, Hurda ja Köleri kirjavahetusis EAK-i asutamiselega ühenduses esile uus küsimus, mille käsitus siin huvi väärrib. Nimelt oli dr. Karelli sobitusel keisri otsusega lubatud anda Tallinnas äsja asutatud eesti Kaarli kogudusele selle kirikumaa naabruses asuv komendandi-maja ühes aiaga uue kooli asutamiseks, milles eesti keel pidi saama laiendatud õigused ja kus kavatseti erilist rõhku panna eesti lastele käsitöö õpetamisele⁶⁷⁾. Teade selle kooli asutamise eeltööde menukast algusest tekitas kõigepealt Kreutzwaldis uusi mõttesuundi EAK-i puhul. Kuna Peterburi eesti patrioodid olid Tallinna kooli aktiivsed toetajad, siis kartis Kreutzwald nüüd, et EAK niisuguses olukorras peab pealinna eestlaste toetusest ilma jääma ja et Paistu-Tarvastu algatus ei suuda võistelda Tallinnas käimapandava õppeasutusega, vaid kujuneb, silmas pidades seniseid raskusi tema puhul, vigaseks „papilapseks“ („Pfaffenkind“) ⁶⁸⁾. Sellest Kreutzwaldi pessimistlikust noodist haaras Hurt kohe kinni, soovitades Kölerile ka omalt poolt, et EAK-i asutajad oma asja esiotsa seisma jätaksid ja selleks korjatud anded kingiksid Tallinna koolile, sest kahe eesti kooli asutamine olevat raske või venivat väga pikale. Ja alles pärast seda, kui Tallinna kool käima pandud, võiks asuda teise ettevõtte — EAK-i teostamisele ⁶⁹⁾. Köler aga vaatas küsimusele hoopis teistsugusest seisukohast. Ta oli küll nõus, et ühegi kooli võimalikult kiire käimapanek oleks tarvilik ja et selleks võiks esialgu tarvitada EAK-i kapitali, kuid ainult laenuna. „Sest Aleksandri-Kool, — kirjutab ta — peab peaasjaks, või õigemini öeldud, auasjaks jääma. Tema asutamise mõte on rahva enese poolt välja läinud ja seepärast peame temale täiesti au osaks saada laskma, et see rahvale äratuseks oleks, tulevikus midagi uut ette võtta, ainult selle läbi kasvab rahva usaldus iseene vastu. Sel on koguni teine mõju, kui et temale valmiskook lauale kantakse“ ⁷⁰⁾. See oli ülitähtis väljendus. Siin sõnastati selgelt ja teadlikult esmakordselt, nii palju kui see on jälgitav säilinud ajalooliste andmete järgi, EAK-i asutamise mõtte suur rahvuspedagoogiline tähtsus. Seni olid asutajad EAK-is näinud eeskätt eesti kõrgemat õppeasutust, mille

⁶⁷⁾ Vrd. J. Köler — J. Hurdale 25. II ja 17. III 1864, — Hurda kirjakoogu (tõlge E. Kirjandus 1910, lk. 453 ja 1911, lk. 28).

⁶⁸⁾ Fr. Kreutzwald — J. Hurdale 8. III 1864, — Hurda kirjakoogu.

⁶⁹⁾ J. Hurt — J. Kölerile 13. III 1864, — Köleri kirjakoogu (tõlge E. Kirjandus 1910, lk. 454—455).

⁷⁰⁾ J. Köler — J. Hurdale 17. III 1864, — Hurda kirjakoogu (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 28).

ülesandeks pidi olema eesti talurahva haridusolude tõstmine. Köler näeb, et kooli asutamiseks algatatud liikumine peab arendama rahva isetegevust, kasvatama temas usaldust enda vastu.

Vahepeal algatatud kavatsusele, nõutada EAK-i asutamiseks luba otseselt haridusministeeriumilt, ei suudeta aga käiku anda. Asi lükkus edasi ja tuli üksikasjalisemale käsitlesele, kui J. Köler 1864. a. suvel käis kodumaal, kokku puutudes siin J. Hurdaga ja Holstre ning Tarvastu tegelastega⁷¹). Nende läbirääkimiste põhjal saadeti Kölerile sama aasta sügisel kooli kava ja palvekiri esitamiseks ministeeriumile. Selles rõhutati, et loa nõutamine EAK-i asutamiseks kohalike ametiasutuste kaudu pole andnud tagajärgi ja et asja algatajad „on selle jures ärra tunnud, et nad selle hakkatud te peal omma ettevõtmist ei lühhikesse aea sees egga ka sel sovitud visil korda ei või sata“. Seepärast palutakse nüüd haridusministrilt kaasabi, et kooli esitatud põhialused kinnitataks, kool Eesti Aleksandri-kooliks nimetataks ja temale raha korjamiseks luba antaks⁷²). Köler aga ei andnud saadetud palvekirjale esialgu käiku, teatades, et „üks tarvilik isik on praegu vastu“⁷³). Veel järgmise aasta algul kirjutab Köler, et „kooli asjus ei ole veel midagi kindlat, kuid mulle on isegi tarvilikud summad (Mittel) lubatud“⁷⁴). Ja alles pool aastat hiljemini võib ta teatada⁷⁵): „Aleksandri-kooliga oleme viimaks nii kaugel, et krahv S.⁷⁶), nim. kuberner, asja läbi viia on lubanud, isegi kui sellega keisri juurde peab mindama; ainult on ta ühe tingimuse teinud, s. t. ta ei või mitte lubada ega oma käega kaasa aidata, et eesti kool asutataks, kus saksa keeles õpetust antakse. Kui midagi eesti keeles ei saa õpetada, siis peab see vene keeles sündima, milgil tingimisel aga ei tohi saksa keelele suuremaid õigusi anda kui vene keelele.“ Ühtlasi teatab Köler, et kindral-kuberner Šuvalov lubanud nii pea, kui temale esitatakse kooli muu-

⁷¹) Vrd. E. Kirjandus 1911, lk. 98, 102; 1916, lk. 36—37; Russkaja Starina 1886, 52. köide, lk. 367. Vrd. H. Kruus, Eesti rahvuslike pühikeskuste suhtlemine 1860-ndail aastail, — Ajalooline Ajakiri 1934, lk. 61 jj.

⁷²) EAK-i asutajad — haridusministrile 18. VIII 1864 (ärakiri eesti-keelsest esitised), — EAK-i kirjakogu.

⁷³) J. Köler — J. Hurdale 26. IX 1864, — Hurda kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 102).

⁷⁴) J. Köler — J. Hurdale 10. I 1865, — Hurda kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 134).

⁷⁵) J. Köler — J. Hurdale 1. VI 1865 — Hurda kirjakogu (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 136—137).

⁷⁶) Krahv P. Šuvalov, Balti kindralkuberner (1864—1866), määrati sellele kohale sakslase parun Lieveni järele. Peterburi eesti patrioodid panid sellele kindralkuberneride vahetusele suuri lootusi. Nii kirjutab J. Köler J. Hurdale 10. I 1865 (E. Kirjandus 1911, lk. 134): „Võib loota, et nüüd see kuni hirmuvalitsuseni moonutatud (ausgeartet) võimuvalitsus eestlaste üle inimlikuma, vabameelse valitsuse eest taganeb.“

detud õppekava, anda loa raha korjama hakata, ära ootamata ministri lõplikku kinnitust.

Selles suunas muudetigi nüüd Peterburi eesti tegelaste poolt kooli õppekava ümber, mille siis Köler saatis Hurda kaudu kooli asutajaile Viljandimaale⁷⁷⁾. Selle muudetud õppekava saatsidki viljandimaalased 1865. a. novembri lõpul kindralkuberner Šuvalovile, kellele see 4. detsembril Mihkel Rebase poolt isiklikult üle anti. Palvekirjas, mis alla kirjutati volinikkude poolt „viie sa'a palujate nimel“⁷⁸⁾, teatati, et seni olevat rahva poolt lubatud kavatsitava kooli heaks juba 1000 rubla, ja paluti, et kool alluks haridusministeeriumile ning et lubataks tema heaks alustada avalikku rahakorjameist⁷⁹⁾. Kindralkuberner nõudis üsna kiires korras asja kohta selgitust ülem-maakoolivalitsuselt⁸⁰⁾; see jällegi Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsuselt; viimane omakorda Paistu ja Tarvastu koolivalitsusilt. Jällegi kuulati algatajaid üle ja nõuti neilt mitmesuguste küsimuste kohta selgitust ning püüti ühtlasi nende kavatsust maha laita. Alles 30. V 1866 tegi kreismaakoolivalitsus oma otsuse⁸¹⁾.

Vahepeal tuli krahv Šuvalovi asemele Balti kindralkuberneriks krahv Baranov (1866. a. aprillis) ja mõni kuu hiljemini (sama aasta oktoobris) sellele kohale kindral Albedinski. Kuid ülem-maakoolivalitsuse vastust polnud kindralkuberner kantseleisse ikka veel saanud⁸²⁾. Alles siis, kui J. Adamson palub asutajate nimel uut kindralkubernerit asja kiirustada⁸³⁾, hakkab asi liikuma. Ülem-maakoolivalitsus asub samale seisukohale, mille oli esitanud Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsus, pidades võimalikuks, et asutajaile antaks luba rahakorjamiseks ainult sel tingimusel, kui kool asutataks neil alustel, nagu Pärnu-Viljandi kreismaakoolivalitsus need 1863. a. sõnastanud. Kuna aga asutajad oma viimatiesitatud kavatsuse järgi tahavad kooli anda otseselt haridusministeeriumi alla, siis ei pea ülem-maakoolivalitsus põhjendatuks sel puhul seisukohta võtta⁸⁴⁾.

⁷⁷⁾ J. Köler — J. Hurdale 9. VII 1864; J. Hurt — J. Kölerile 7. VIII ja 5. X 1864, — E. Kirjandus 1911, lk. 140 jj.

⁷⁸⁾ Need „500 palujat“ olid mehed, kes EAK-i heaks raha lubanud, eeskätt Holstrest ja Tarvastust, siis vähemal määral Suure-Jaani, Viljandi ja Helme kihelkonnast ning mõned üksikud mujalt, — Oma Maa 1884, lk. 101.

⁷⁹⁾ Palvekiri ära trükitud Oma Maas 1884, lk. 119; kindralkubernerit arhiivis see puudub.

⁸⁰⁾ B. kindralkuberner — L. ülem-maakoolivalitsusele 10. XII 1865, nr. 1743, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863).

⁸¹⁾ Oma Maa 1884, lk. 119.

⁸²⁾ B. kindralkuberner — L. ülem-maakoolivalitsusele 15. IX 1867, nr. 1015, — BKkA, tmk. nr. 46 (1863).

⁸³⁾ J. Adamson — kindralkuberner Albedinskile 11. IX 1867, — viimatisteerit toimikus.

⁸⁴⁾ L. ülem-maakoolivalitsus — B. kindralkuberner Albedinskile 28. IX 1867, nr. 4, — sama tmk.

Selle järel saadab kindralkuberner Albedinski asutajate uue kooli kava 1868. a. jaanuaris haridusministeeriumile ⁸⁵⁾). Viimasel ei ole midagi selle vastu, et kool alluks temale; „valitsuse eriliste kaalutluste tõttu“ (v vidu osobõh pravitelstvonnõh soorbrazenii) peab seda vägagi soovitavaks. Et aga rahakorjamiseks loa andmine kuulub siseministeeriumi kompetentsi, siis on haridusministeerium viimasega sel puhul ühendusse astunud, mille tagajärjel osutunud tarvilikuks enne küsimuse esitamist keisrile asutajailt lähemalt teada saada: 1) mil viisil toimetada rahakorjamist, 2) kas seda ei võiks piirata teatava kindla tähtajaga ja 3) umbes kui suur summa oleks tarvilik kooli asutamiseks ⁸⁶⁾).

Need küsimused esitatakse Liivimaa kubernerite kaudu Viljandi sillakohtu poolt J. Adamsonile. Vastuses, mis koostati sel puhul asutajate nõupidamisel 8. IX 1868 Holstres, seletatakse: 1) rahakorjamine algavat alles siis, kui selleks luba saadud ja asutajate poolt selle juhtimiseks vastav komitee moodustatud; 2) rahakorjamiseks tähtaega määrata olevat aineliselt raskete aegade tõttu võimata; 3) kooli asutamiseks, krundi ostmiseks, maja ehitamiseks, õppevahendite muretsemiseks ja kooli ning õpetajate ülalpidamise kapitaliks olevat tarvis umbes 50—100 tuhat rubla ⁸⁷⁾). See vastus jõudis lõpuks siseministeeriumi, mille ülesandeks oli rahakorjamise küsimus enne selle esitamist keisrile vajalikult selgitada. Siseministeeriumilt tuli veel kord kooli asjus järelepärimine asutajaile — nüüd aga juba viimast korda. Siseministeerium leidis nimelt, et asutajad on kavatsenud kooli liiga suure ja laiaulatusliku ettevõtteks, mida raske, võib-olla koguni võimata teostada. Sest „nagu kogemused on näidanud, — lausutakse siseministeeriumi kirjas Balti kindralkubernerile ⁸⁸⁾ — pole peaaegu olnud juhtusid, et annete korjamine ettevõtete heaks, mis pole mitte vähem kasulikud, kuid kergemini teostatavad, kui ülalnimetatud (EAK-i asutamine), oleks võtnud säärase ulatuse, kui see tarvilik käesoleval juhul“. Aga et siiski „väga soovitav oleks, et asutajate kaunis mõte asutada puhtvene rahvakooli (tõista russkoje narodnoje utšilištše) Baltimail teostuks võimalikult kiires tulevikus“, seepärast olevat tarvilik selgusele jõuda, kas on asutajail arvestada kohalikke vahendeid oma kavatsuse teostamiseks, samuti, kas ei peaks asutajad otstarbekohaseks kooli esialgu väikesemas ulatuses käima panna ja seda laiendada alles edaspidi vastavalt tarvidustele ja võimalustele.

⁸⁵⁾ B. kindralkuberner — haridusministeeriumile 19. I 1868, nr. 87, — sama tmk.

⁸⁶⁾ Haridusministeerium — Liivimaa kubernerile 12. VI 1868, nr. 4714 (ärakiri) — sama tmk.

⁸⁷⁾ EAK-i asutajate (8 allkirja) nõupidamise protokoll 8. IX 1868, — sama tmk.

⁸⁸⁾ Siseministeerium — B. kindralkubernerile 29. XI 1868, nr. 25 520, — sama tmk.

Asutajad jäid sellegi kirja puhul oma endistele seisukohtadele kindlaks. Rahakorjamist kavatsesid nad nii korraldada, nagu varemini seletatud. Kooli programmi vähendada ei pidanud nad otstarbekohaseks, sest arvati, et „alamaid ja pisemaid koolisid meil, Jumalale tänu, osast juba on, osast saavad maa ja kihelkonnad nende eest iga üks ise jõudumööda muretsema, kus naad puuduvad ehk puudulised on“. Suurt ärevust tekitas asutajate keskel, et saadud kirjas kool oli nimetatud „puhtvene kooliks“. Sel puhul peeti tarvilikuks rõhutada, et asutajad kavatsevad ainult eesti õppekeelega kooli, kus aga ka vene ja saksa keelt õpetatakse kõrvalainetena. Seejuures selgitati ka pikemalt emakeelse kooli tähtsust ja vajadust⁸⁹⁾. Venekeelse kooli asutamise kavatsusest ministeeriumis kirjutati asutajate hulgast kohe ka J. Kölerile Peterburis, kes käis asja ministeeriumis järele kuulamas, kus aga selgus, et venekeelse kooli asi oli ainult arusaamatus⁹⁰⁾.

Asutajail aga tuli veel kaua oodata enne kui saabus lõplik otsus. Alles sama aasta sügisel tuli neile teade, et keiser on 14. VIII 1869 andnud loa kogu riigi piires raha korjata EAK-i asutamiseks. Kooli organisatsioon ja õppekava jäi esialgu lahtiseks. Selle kinnitamist pidid asutajad nõutama Tartu õppekonna kuraatori kaudu hiljemini, kui juba raha küllaldaselt koos⁹¹⁾.

Nii oli kulunud rida aastaid Eesti Aleksandri-kooli mõtte tekkimisest enne kui sai võimalikuks laiemaulatuslik tegevus selle teostamiseks. Palju vaeva ja otstarbetut jõukulu oli seninegi loonõutamine algatajaile maksma läinud. Kuid suure visaduse ja järeleandmatusega oldi senistest raskustest üle saadud. Ja kuigi mitmeaastase sunnitud ja tüütava edasi-tagasi tammumise järel poldud kaugele jõutud, ainult raskema teeosa alguseni, oli läbikäidudki vahemaa suure tähtsusega.

Ka sel ajal, kui võimudele esitatud palvekirjad EAK-i puhul liikusid ametiasutustes ja vedesid mõnel pool kuid ja aastaid, oli algatus eesti tegelaskonnas ja rahva seas kord elavamalt, kord loiumalt ikkagi käsitlusesemeks. Peale suuremat tõusuhoogu 1863. a. tabas algatus hiljemini küll teatav kriis, mis, nagu nägime, oli tingitud algatajate-viljandimaalaste endi nõutusest. Ja samas suunas mõjus ka 1864. a. üldpoliitiline ärevus Eesti algavas ja kitsapiirdelises avalikus elus. Sel aastal saadeti viljandimaalaste poolt holstrelastest vendade Petersonide juhtimisel keisrile rida märgu-

⁸⁹⁾ EAK-i asutajad — L. kubernerile 15. II 1869, — EAK-i kirjakogu.

⁹⁰⁾ Russkaja Starina 1886, 52. köide, lk. 368; vrd. ka Oma Maa 1884, lk. 140.

⁹¹⁾ Haridusministeerium — B. kindralkuernerile 6. IX 1869, nr. 8124, — BKKA, tmk. nr. 46 (1863). Vrd. Oma Maa 1884, lk. 140—141.

kirju⁹²). Selle liikumisega püüti sakslaste poolt siduda ka EAk-i mõtte arendamist, mille tagajärjel nüüd mitmed mõjukad sakslased, nende hulgas kuberner Oettingen ja cand. Marpurg, kes seni üritust olid pooldanud, selle vastu külmaks jäid⁹³). Eriti tagajärjekas oli, et ühenduses saatkondade läkitamisega Peterburi ja vendade Petersonide tagakiusamisega kohalikkude ametivõimude poolt sattus sekeldustesse ka H. Wühner, EAK-i mõtte arendamise teokamaid juhte: detsembris 1864 pandi tema juures läbiotsimine toime ja ühtlasi vangistati ta⁹⁴). Poliitiliselt kahtlasena jäi H. Wühner EAK-i liikumisest esialgu täiesti eemale⁹⁵) ega arendanud hiljemini enam kunagi selle ürituse puhul sellist aktiivsust, nagu seni.

H. Wühneri taandumisega Eesti Aleksandri-kooli liikumisest jäi selle juhtivamaks meheks Viljandimaal J. Adamson. Samuti oli see südame-asjaks kogu aeg ka J. Hurdal ja J. Köleril. Ürituse aktiivsete ja passiivsete toetajaina seltsis neile ajajooksul sadasid teisigi. Enne veel, kui saadi EAK-i mõtet avalikult propageerima ja temale keisri loa põhjal raha korjama hakata, oli algatajaile antud ja lubatud anda kooli heaks raha 548 isiku poolt, kes said EAK-i „esialgsete asutajate“ (sagedasti tarvitatud lihtsalt „asutajate“) nime, kelle annetuste kogusumma oli 1850 rubla 70 kop. Sellest langeb J. Adamsoni nimekirjale 382 isikut (1351 rubla 15 kop.) ja H. Wühneri omale 166 isikut (499 rubla 55 kop.)⁹⁶). Neist oli „asutajaiks“ heitnud Adamsoni nimekirja järgi liikumise algusest kuni 1865. a. juulini 342, Wühneri nimekirja järgi 1864. a. sügiseni 163, kuna hiljemini (kuni 1870. aastani) oli mõlemate nimekirjade järgi juurdetulnud ainult 43 isikut. Nii näitavad needki arvud, et liikumine selle esimese aastakümne esimesel poolel oli märksa pinevam kui teisel. Ülanimetatud summad olid kokkupandud peaaesjalikult 1—2 rublaliste maksudega, kusjuures alammäär ulatus 10 kopikani. Tuntumaist eesti tegelasit olid koolile kirjutanud J. Köler 100 rubla, G. Blumberg 50 r., C. R. Jakobson 50 r., J. Hurt 25 r., J. V. Jannsen 5 r. On huvi vääriv, et vaene, alalises rahalises kitsikuses virelev üliõpilane Hurt esineb ürituse suhtes märksa ohvrimeelsemana kui jõukamal järjel olev toimetaja Jannsen. Peale nimetatute esinevad „asutajate“ hulgas kaugelt üle keskmise taseme ulatuvate summadega veel Saarde

⁹²) Vrd. H. Kruus, Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt. Palvekirjade aktsioonid 1860-ndail aastail, 1934 (ärratrükk E. Kirjandusest 1934, nr. 8—11).

⁹³) Oma Maa 1884, lk. 118.

⁹⁴) M. Lipp, Hans Wühner — Eesti Kultura II, lk. 103 jj.

⁹⁵) H. Wühner — J. Adamsonile (?) jaan. 1865, — Adamsoni kirjakogu: Wühner annab Adamsonile täies ulatuses EAK-i asjaajamise üle, sest et tema „praegone ammet ja seisus keelvat seda enda kätte jätta“; vrd. ka H. Wühner — J. Hurdale 2. V 1866, — Hurda kirjakogu.

⁹⁶) Mõlemad nimekirjad EAK-i kirjakogus.

köster-kooliõp. Joh. Kihnu (100 r.), Fr. Kuhlbars (20 r.), Tarvastu kirikuõp. Carlblom, Helme kirikuõp. Behse, mõisarentnik C. Lipp, vallakirjutaja J. Maeritz (igauks 10 rubla).

Kes ja kust pärit olid need mehed, kes EAK-i mõtte arenemisloo esimesel aastakümnel olid heitnud „asutajaiks“? Seda selgitab järgmine tabel, mis koostatud J. Adamsoni ja H. Wühneri nimekirjade järgi.

EAK-i heaks raha annetanud (resp. lubanud) isikud 1870. aastani.

Elukohtade järgi																		Kokku				
	Paistu	Tarvastu	Suure-Jaani	Helme	Viljandi linn + khlk.	Tartu linn + khlk.	Tori	Karksi	Halliste	Saarde	Räpina	Pilistvere	Põltsamaa	S.-Kõpu	Vändra	Rannu	Nõo		Saangaste	Tallinn	Peterburi	
Talunikke	67	44	66	15	9	1	5	4	2	2	1	1	1	2	2	1	1	2				226
Taluteenijaid	30	44	4	4	2																	84
Kooliõpetajaid	14	10	5	12	6	2				1									2	1		53
Perepoege	42		1	3							2											48
Mõisateenijaid	13	12	4	2																		31
Käsitöölisi	3	8	4	2	3							1	1									22
Üliõpilasi	2					6																8
Majaomanikke		5			2																	7
Möldreid	3	1	2																			6
Seminariste						6																6
Väljat. soldateid	4	1														1						6
Mõisapidajaid	2	3																				5
Kõrtsmikke	1		1				1															3
Vallakirjutajaid		1	1																			2
Kirikuõpetajaid		1		1																	1	3
Kaupmehi					2																	2
Maalikunstnikke																					1	1
Ajalehetoimetajaid						1																1
Kutse teadmata	8	6	10	2	4	1		1	1								1					32
Kokku	189	136	98	41	28	17	6	5	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	3	548

See tabel annab kujuka pildi EAK-i mõtte levimisest selle liikumise esimesel aastakümnel ja on ühtlasi üldkultuurilooliseltki palju huvi vääriv. Näeme kõigepealt, millist juhtivat osa etendas siin Viljandimaa, eriti Paistu ja Tarvastu kihelkond. Just neis kihelkondades, samuti, kuigi vähemal määral, ka Suure-Jaanis ja Helmes oli liikumine kujunenud massiliseks, haarates üsna kogukalt toleaege

eesti teadliku rahvusliku elu põhikihte — talunikke ja kooliõpetajaid — ning tungides ka teistesse kihtidesse. Ses suhtes on eriti tähelepanuvääriv talu- ja mõisateenijate rohke arv, kes Paistus ja Tarvastus oma väheseist sissetulekuist on valmis olnud ohverdama esimesele eesti üldrahvuslikule üritusele. — Edasi näitab see tabel ka nende sidemete võrku, mida algatajad olid suutnud arendada oma rahvusliku lemmik-idee teostamiseks. Ja lõpuks esitab see EAK-i aktiivsete tegelaste ja passiivsete poolehoidjate võrk, sisaldades küll omajagu juhuslikku elementi, suuremat osa eesti rahvusliku ärkamise esimeste pioneeride kogust.

See kogu oli kasvanud ainult algatajate eraviisilise ja isikliku propaganda najal, ilma ajakirjanduse ja trükisõna suurema kaasabit. Ainult kord oli J. V. Jannsen seda omas „Perno Postimehes“ soojemalt riivanud, tähendades, et üritus „iseenesest aeab vist igga tundjat eesti süddant tuksuma“ ja et see vajaliku üksmeele eeldusel oleks üsna kergesti teostatav⁹⁷⁾. Kuid selleski väikeses märkuses EAK-i puhul ei suutnud Jannsen anda üritusele küllalt kindlajoonelist ja teadlikku rahvuslikku ilmet, mis oleks selle mõtte levimist soodustanud. Enesele omase kirikuõpetajate ja mõisnikkude poolehoiu ja toetuse taotlemisega, arvas Jannsen ka algatatud ürituse puhul olevat soovitava ja tarviliku, et „ausad üllemad ohjad omma peusse“ võtaksid, kusjuures siis „targemad Eestlased veel takka lükkavad“.

Lähinedes lõpule EAK-i mõtte arenemisloo algjärgu käsitlemisega, on tarvilik peatuda veel ühe mehe — dr. F. R. Kreutzwaldi — seisukohal nimetatud kooli küsimuses, mis juba tema isiku pärast väärib lähemat vaatlemist. Seda enam, et see seisukoht ei ühtu ürituse algatajate ja arendajate omaga. Nagu nägime, oli Kreutzwald algul eriti soojalt suhtunud viljandimaalaste algatusse. Kuid juba 1864. a. kevadel, kui olid enam selgunud selle teostamise esialgsed raskused ja ühtlasi üleskerkinud Tallinnas Kaarli koguduse kooli asutamise kavatsus, mille elluviimiseks olid märksa soodsamad eeldused, hakkas Kreutzwald EAK-i puhul ilmselt kõhklema. Ja varsti saab kõhklemine domineerivamaks jooneks tema suhtumises sellesse rahvuslikku üritusse. Ta tugevneb mida enam see algatus satub sõltumusse Vene riigivõimust. Küll püsib Kreutzwaldi huvi viljandimaalaste algatuse vastu lakkamatuna. Elavalt käsitleb ta seda oma kirjavahetuses, palub asjaosalistelt ikka ja jälle informatsiooni selle ürituse kohta. Kuid ta ei võta „kül kogunist nende vaimustuse joobnusest osa . . . , kes arvavad Aleksandri kooliga kõik asjad auruga edespidi minema“⁹⁸⁾. Skeptitsism Kreutzwaldi iseloomus, tema mõistuslik elutarkus, tema poliitilise ja kultuurilise orientatsiooni suund

⁹⁷⁾ Perno Postimees 1863, nr. 11.

⁹⁸⁾ Fr. Kreutzwald — J. Adamsonile 8. V 1868, — E. Kirjandus 1909, lk. 156.

— kalduvus saksa vaimuilmale ja samaaegne võõristus veneluse vastu⁹⁹⁾ — saavad tema seisukoha määrajaiks ka EAK-i küsimuses.

Ise esitab Kreutzwald oma seisukoha põhjenduseks rea argumente. Kõigepealt peab ta EAK-i asutamise mõtet lähemas tulevikus raskesti teostatavaks. „Mis hea on, tahab aega! — kirjutab ta¹⁰⁰⁾: Sellepärast ei tohi midagi asja marutuule viisil toimetada, vaid pikamiste ja aegamööda. Minu arvates ei ole midagi viga, kui Aleksandri kooli asutamine esiotsalt unekaisus puhkab, niikaua kui tema magab, kosub ja kasvab tema asutajate ja sõbrade selts.“ Eriti rõhutab Kreutzwald EAK-i otstarbekohatust. See kool üksinda suudab tema arvates rahva haridusolude tõstmiseks väga vähe korda saata. Palju tarvilikumaks peab ta selle asemel tõsta küla- ja kihelkonnakoolide taset, tähendades, et „neist taimelavadest saab noori kasusi, mis igale poole pimedasse valgust annavad“¹⁰¹⁾. Samade põhjendustega esineb Kreutzwald EAK-i vastu ka avalikus trüki-sõnas, arvates, et „Aleksandri kooli alustamisega ei ole meil veel sugugi kiirust“¹⁰²⁾. Ülalesitatud põhjusil skeptiline suhtumine EAK-i mõttesse jätkub Kreutzwaldil hiljemini, kui juba oli asutud tegelikule tööle selle kooli teostamiseks¹⁰³⁾. — Oma kirjades Koidulale tõstab Kreutzwald EAK-i vastu esile veel kolmanda argumendi — kartuse, et kool kujuneb venestamise abinõuks. Ta näeb selles „ühte uut veskit, misga meie terad Vene jahuks saavad jahvatatud“ või teiste sõnadega, „kus veski laelt Eestlane kolusse pistetakse ja kivi alt kui loodud Wenelane välja tuleb¹⁰⁴⁾!“

Selle oma viimase argumendiga esines Kreutzwald veendunud läänlasena, kes käsitles Aleksandri-kooli küsimust oma kindlaskujunenud vaatesuundade valguses. Seevastu oli kooli mõtte algatajale ja nende ümber koondunud laiemaile hulkadele võitlus oma idee teostamise pärast olnud teguriks, mis oluliselt mõjustas nende seniste poliitiliste vaatesuundade ümberkujunemist. Kujukaks näiteks ses suhtes on J. Adamson. Kui ta EAK-i mõtte esialgsel sõnastamisel oli ühes teistega veel lootnud, et „Saksa sõbrad selle nõuaks heidaksid ja seda asja armastuses toimetaksid“ (Tarvastu nõupidamisel 29. X 1862) ja sama lootust oli avaldanud ka esimeses esitises kubernerile, siis oli see lootus nüüd täiesti nurjunud ja selle asemele oli astunud teadlik ida-orientatsioon.

Seda vaatesuundade ümberkujunemist fikseerib väga iseloomuliselt J. Adamsoni kiri M. Veskele 24. IV 1870¹⁰⁵⁾, mis avaldades

⁹⁹⁾ Vrd. A. Jürgenstein, Arvustuslised kirjatööd, 1918, lk. 152 jj.

¹⁰⁰⁾ Fr. Kreutzwald — J. Adamsonile 18. IX 1866, — E. Kirjandus 1909, lk. 102.

¹⁰¹⁾ Fr. Kreutzwald — J. Adamsonile 8. V 1868, — E. Kirjandus 1909, lk. 156.

¹⁰²⁾ Eesti-rahva Kasuline Kalender 1868, lk. 58—59.

¹⁰³⁾ Fr. Kreutzwald — J. Adamsonile 5. IX 1872, — E. Kirjandus 1909, lk. 193 jj.

¹⁰⁴⁾ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, 1910, lk. 160, 395.

¹⁰⁵⁾ Veske kirjakogus.

autori uue orientatsiooni lähemat põhjendust väärrib siin esitamist. Konstateerides EAK-i asjus lõa saamise pikalevenimist, leiab ta selle olevat „meie auusa sakste töö, kes oma Germaniseerimise tujuga meie vastaseks said ja viimaks seda asja koguni ärarikkuda püüdsid“. Veske kartust, et kooli asutajad venelaste abi pärast oma eesti keele ära müüvad, püüab Adamson kategooriliselt tagasi lükata, tähendades sel puhul: „seda mina sugugi ei usu, ja seda Riigivalitsus ega ükski auus ja õige meelega venelane meie käest vägise ei nõua.“ Ta loodab kindlasti, et Aleksandri-kooli jääb eesti õppekeel. — Ja kuigi teostub haridusministri kavatsus õpetada koolis Vene ajalugu ja geograafiat vene keeles, siis ei pea ta ka seda kahjulikuks, „kui koolipoisid juba vene keelega nii kaugel on, et seda võivad“. Pealegi olevat vene keel eestlastele tarvilikum kui ükski muu võõras keel. — „Aga meie oma Eesti emakeel peab meil see kõige armsam perli olema, mis peame hoidma ja harima, ega või teda ühegi võera keele vastu ära vahetada, mis õiguse teel meie omandus ei ole ega ka selleks ei saa jääma.“

See vaatesuundade ümberkujunemine EAK-i küsimuses oli osa-avaldus sellest poliitilisest ida-orientatsioonist, mida juba varem oli olid tabanud Peterburi „eesti patrioodid“ ja mida ennemini oli eriti kindlalt sõnastanud C. R. Jakobson¹⁰⁶). Kuigi selles ida-orientatsiooni põhjenduses oli palju naiivset usku „ausasse ja õige meelega venelasse“, on seegi arusaadav 60-ndate aastate reformide õhkkonnas, kus just valitsusvõimude algatusel ja survel teostati talupoegade liikumisõiguste avardamine, mõisnikkude kodukari-õiguse kaotamine, vallakogukonna seadus 1866. a., teoorjuse lõpetamine. See orientatsioon, mis oli eesti talurahvale pidevalt omane varemmailgi aegadel¹⁰⁷), sõnastus nüüd teadlikumalt ja selgemini, ja selleks mõjus Adamsoni ja paljude teistegi juures rõhkel määral kaasa just EAK-i mõtte teostamise ümber seni olnud võitlus.

Kokku võttes Eesti Aleksandri-kooli mõtte arengu algjärgu osa eesti üldises rahvuslikus liikumises, näeme siin rea elulisi tulemusi. Kõigepealt teostus siin, kuigi mitte laiades piirides, siis ometi silmapaistvas ulatuses rahva isetegevuse avaldus ja ühenduses sellega temas usalduse kasvamine enese vastu, nagu seda J. Köler juba alguses oli õieti märganud. Teiseks sai asjaosalistele endile järkjärgult ikka selgemaks rahvusliku iseolemise põhialused ja sihid. Välja kasvanud kitsama talupoegade ringkonna ebamäärasest teotsemistungist, tahtest mälestada kuidagi „Suure keiser Aleksander I armutegu“, sai Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõttest alus suurejoonelisele rahvuslikule üritusele. Algatajail oli tarvis kaitsta seda

¹⁰⁶) Vrd. C. R. Jakobson — L. Koidulale 1: XII 1869, — E. Kirjandus 1911, lk. 369.

¹⁰⁷) Vrd. H. Kruus, Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“, — Ajalooline Ajakiri 1928, nr. 1.

vastaste vastu ja tema ülesandeid endilegi selgitada ning sõnastada. See kõik arenes järk-järgult ja aitas palju kaasa, et senine ebamäärane rahvuslik tundmus kujunes kindlajoonelisemaks rahvuslikuks teadvuseks. Eriti tulemuslik oli see juba senigi eesti emakeelse kooli ideoloogia alal. Kolmandaks, olid EAK-i mõtte ühise arendamisega sõlmunud ja tihenenud sidemed aktiivsemate eesti haritlaste ja Viljandi-maa ärksate talupoegade vahel, mis oli ülitähtis kogu kaasaegsele ja edaspidisele rahvuslikule liikumisele. Neljandaks, oli senine võitlus EAK-i mõtte teostamise ümber otsestes kogemustes eriti talupoegadele — rahvuslastele paljastanud valitseva saksluse tõelikku poliitilist palet ja näidanud, kui lootuseta on tema kaudu lähemale jõuda oma vähenõudlikelegi rahvuslikele eesmärkidele.

Hans Kruus.

Meistrite ja sellide vahekorrast Tartus XVIII sajandi lõpul.

I.

Tsunftikorra alusel organiseeritud käsitöö moodustas kogu varakapitalistliku ajajärgu kestusel kuni tööstusliku revolutsioonini ühe enanevama majandusvormi. Käsitöölise tsunftid põlvnesid kesk-aegse kinnise linnamajanduse ajast, mil linn ühes teda ümbritsevate maa-aladega moodustas mingi iseseisva majandusterviku ja taotles oma rahvastiku tarvete rahuldamist eeskätt samas tervikus loodavate hüviste kaudu majandusliku autarkia põhimõtte alusel¹⁾. Keskaaja linnadesse koondunud väga mitmesuguseile rahvastikuelementidele oli omane tugev ühistunne ja ühtehoiutung, mis, hoolimata mõningaist vastuoludest rahvastiku eri osade vahel, põhjustas linnaelanikkude ühise ning kindla väljaastumise kogu välismaailma suhtes. Täis iseteadvust ja naiivi egoismi, seadis end linnaühiskond vastu kõigele sellele vaenlikule ja võõrale, mis asetseb kaugemal linna väravate taga, ja kaitses end kõigi võimalikkude vahenditega kutsumata külaliste sisse- ja pealetungide vastu²⁾. Juhitud sellisest

¹⁾ W. S o m b a r t, Der moderne Kapitalismus, I, 4. trükk, München ja Leipzig 1921, lk. 183; M. W e b e r, Wirtschaftsgeschichte, München ja Leipzig 1923, lk. 131, 281 jj.

²⁾ „Weltliche und Geistliche, Fürsten und Bettler, Reiche und Arme, Patrizier und Plebejer, Freie und Unfreie, Bauern und Handwerker umschloss das Band eines innerlichen, erlebten Einheits- und Gemeinheitsgefühls... Wieder empfand eine grosse Anzahl von Menschen sich als eine organische Einheit, fühlten sich viele als Glieder einer Familie.“ W. S o m b a r t, op. cit., lk. 181.

ühisteadvusest, korraldasid linnaelanikud ka oma majanduselu teatava kavakindlusega enam-vähem ühtlaste põhimõtete järgi, dikteerides igale üksik-isikule tema teotsemisuuna ning -laadi ja hoolitsedes kogu ühiskonna kui ka selle eri liikmete hüveolu eest.

Selliste eesmärkide teenistusse tuli rakendada ka väiketöösturite kutseühinguil — tsunftidel, mis pidid kindlustama kõigile tarbijaile kindlate mõõdukate hindade eest hea ja korraliku kauba. Samal ajal koondasid nad kõik teatava tööharu alal töötajad üheks organisatsiooniks ja löid sellega nende majanduslikule teotsemisele vajalikud õiguslikud alused. Võõraste võistlejate ärahoidmise ja eri ettevõtjate vahelise võistluse kõrvaldamise kaudu kindlustati kõigile tsunftiliikmeile piiratud ja mõõdukas, ent siiski püsiv ning seisusekohane elatus (*bürgerliche Nahrung*). Tööharude eraldamine üksikisikust soodustas tööjaotuse arengut ja võimaldas spetsialiseerumise kaudu käsitöö tehnilise taseme tõstmist ning töötajate individuaalsete kunstipäraste võimete maksvusele pääsu. Ka tööandjate-meistrite ja töövõtjate-sellide huvid polnud algul omavahel kuigi suures vastuolus. Sellid kuulusid tavaliselt meistri perekonda, sõid meistri laual, võtsid osa ta tagasihoidlikest perekondlikest pidustustest. Iga sell lootis teatava aja järel ise meistriks saada, milleks polnud mingeid ülepääsetamatuid takistusi. Selliks olemise aeg moodustas vaid teatava vajaliku eelastme meistriks saamisele. Sell pidas end tulevaseks meistriks, kuna meister nägi oma sellis tulevast tsunfti-töökaaslast. Seda momenti peab Sombart õigusega ehtsa käsitöö-korralduse tähtsaimaks tunnuseks³⁾.

Üldse olid keskaegsele tsunfti-käsitööle ajal omased teatavad perekondlikud jooned: kasvanud välja perekonnaühisusest, säilitas käsitöö sellele iseloomuliku kuju ka siis, kui ta toimus juba võõraste elementide kaasabil. Õpilased ja sellid kuulusid perekonna seoskonda kogu oma isiksusega ja toimingutega; meistri perekond ühes õpilaste ja sellidega moodustas teatava tootmis- ja majandamishüki, teatava sisemiselt kooskõlalise homogeense ja orgaanilise

³⁾ „Das, möchte ich sagen, ist fast das wichtigste Merkmal echt handwerksmässiger Organisation. Wie der Student nur der angehende Referendar und dieser nur der angehende Richter ist, so ist der Lehrling werdender Geselle, der Geselle werdender Meister.“ W. Sombart, op. cit., lk. 197. Sedasama momenti rõhutab ka P. Boissonnade: „entre l'ouvrier... et le patron... il n'y a d'autre différence que celle que crée une inégalité légitime et souvent temporaire de fortune et de situation.. Maître et compagnon vivent ensemble sur le pied d'une camaraderie journalière. Le compagnon a sa place dans le métier... Son individualisme est reconnue et protégée par l'association libre ou jurée dont il fait partie. Il y rencontre un appui et non des entraves; sa personnalité y est devenue plus libre et plus respectée“. Vt. tema Le travail dans l'Europe chrétienne au moyen âge, Paris 1921, lk. 262 j. Vrd. ka H. Cunow, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte, III, Berliin 1929, lk. 136 j.

terviku. Vastavalt sellele polnud alguses tsunfftide peamiseks eesmärgiks mitte hoolitseda oma liikmete majandusliku hüveolu eest ja kaitsta nende kutselisi, ainelisi huve, vaid abistada ja toetada ühtteist elu raskuste kandmisel, eriti haiguste puhul, ja ühiselt üle elada röömupäevi. Tsunffid andsid abi oma liikmeile haiguste korral, muretsesid arstimeid, teostasid haigete juures öövalvet, saatsid ühiselt lahkunud liikmeid maamulda, korraldasid surnute eest hingepalveid, pühitsesid üheskoos kristlikke pühasid jne. Alles hiljemini tõusid seoses käsitöölise arvu suurenemisega ja vastastikuse võistluse teravnemisega kutsehuvilised majanduslikud momendid suuremal määral esikohale⁴⁾.

Uue aja lävel hakkas see omaviisi kooskõlaline tsunffiiühiskond mitmes suhtes laostuma. Temas kerkisid esile põhimõtted ja tendentsid, mis olid täiesti võõrad ta sisemisele olemusele või seisid ta alustega täielikus vastuolus. Tsunffikorra aluseks oli käsitöö, s. t. saaduste tootmine väikemeistrite töökodades väikesel arvul ja käitsi tarbija otsesel tellimisel. Kui uue aja tulekul senine kitsapiirdeline linnamajandus asendus järkjärgult suurejoonelisema kaubandusliku läbikäimisega, kui seni enam-vähem iseseisvad majandustervikud — linnad, mõisriigid jt. — kisti üldisse kaubavahetuse ringvoolu ja minetasid kujuneva rahvamajanduse raames senise autarkilise seisundi, suutis tsunffikäsitöö vaid suuri vaevu kohaneda muutunud ajaoludele. Vanade traditsiooniliste käsituste mõjul teotsevad ja vaba võistlust tootmise ja müümise alal eitavad tsunffid muutusid üha enam positiivseist majandustegureist loomuliku arenemise tõkestusiks: nad püüdsid suruda hüviste tootmise väiketöökodade kitsastesse, tardunud vormidesse, takistasid sellega tööstuslike suurkätiste tekkimist ja summutasid majanduslikku ettevõtlikkust ning algatusvaimu.

Samal ajal hakkas tsunffiorganisatsioon ka sisemiselt lagunema ja manduma. Keskajal oli tavaline tsunffimeister olnud lihtne, mõõdukais oludes elatuv käsitöölaine, kes oma elustiililt vaevalt erines oma vähearvulistest sellidest. Nüüd tungis senise elatuspõhimõtte kõrvale tsunffideski uuele kapitalistlikule mentaliteedile omane kasumi saamise põhimõte (*Erwerbsprinzip*), mille tõttu senine kooskõla tsunffiorganisatsiooni eri elementide vahel hakkas mõrama. Üksikud rahakamad meistrid tõusevad tavalisest tasemest kõrgemale, laiendavad oma käitist ja suurendavad tunduvalt selles töötavate sellide arvu. Juba XVI sajandil leidub Saksamaal meistreid, kes omavad 10—12 selli (senise 2—3 asemel)⁵⁾. Veel hoogsamalt toimus kapitalistlike tendentside sissetungimine tsunffii-

⁴⁾ W. Sombart, op. cit., lk. 197; H. Cunow, op. cit., lk. 122 j.

⁵⁾ Vrd. W. Sombart, op. cit., II, lk. 691 jj.; H. Cunow, op. cit., lk. 138 jj.

käsitöösse Prantsusmaal. Nagu H. Hauser on veenvalt näidanud, suurendas majanduselu loomulik areng siin uue aja algul tugevasti distantse meistrite ja sellide vahel. Rikastunud meistrid eraldusid oma sotsiaalselt tähtsuselt ja erikaalult sellidest, kelle arv nüüd niivõrra ületas meistrite oma, et suuremal osal sellidest polnud enam mingisuguseid lootusi kunagi meistriks tõusta. Meistriamet sai nüüd teatavaks perekondlikuks eesõiguseks, mis meistri surma puhul siirdus tema pojale, väimehele või lesele. Pikendades õppimisaega, nõudes sellidelt rohkem rännuaastaid kui varemini ja meistrikutse taotlejailt üha raskemat ja kulukamat meistritööd, üha suuremaid rahalisi makse ja toredamaid pidustusi tegid meistrid sellide enamikule meistriks saamise ülepääsetamatult raskeks. Selle tagajärjel kujunes meistritekiht mingiks oligarhiliseks korporatsiooniks ja moodustas erilise päriliku seisundiga käsitööaristokraafia, kes ei lasknud tulnukaid kergesti enda ridadesse. Vastavalt sellele tekkis sellide enamikust kiht, kelle alatiseks ja püsivaks seisundiks kujunes töötamine palgatöölisena rohkemat kapitali ja iseseisvaid tööruume omavate töödandjate juures⁶⁾. Selline sotsiaalne antagonism põhjustas Prantsusmaal teravaid konflikte sellide ja meistrite vahel. Mõnes tööharus sai alates kun. François I aegadest sõjaseisund peaaegu igapäevaseks nähtuseks⁷⁾.

Üldiselt kestis siiski kaua, enne kui kitsaste väikekodanlikeude mõttekategoriate mõjul teotsev sellikond hakkas aru saama oma sotsiaalse seisundi järsust muutumisest halvemuse suunas ja sellest tegi vastavad vajalikud järeldused. Ühes osas toimus see varemini, teisel hiljemini, ent täielikult vabaneda oma endistest käsitustest ei suutnud sellid kunagi. Ikka pesitses igas sellis varjatud lootus pääseda tulevikus kunagi meistrite ridadesse — ja see oli tolleaaja oludes siiski hoopis hõlpsamini teostatav kui näit. vabrikutööstuse ajastul lihttöölisel suurkäitise omanikuks tõusmine! Sectõttu ei saavuta käsitöösellid kusagil säärasel määral arenenud klassiteadvust, kui see on omane suurtööstuslikule proletariaadile. Nad ei nõua kunagi kogu tsunftikorrastise kaotamist või selle põh-

⁶⁾ H. Hauser, *Ouvriers du temps passé*, 5. trükk, Pariis 1927, lk. 249 jm. „La situation d'ouvrier était autrefois un passage, elle devient une carrière; les ouvriers étaient la pépinière où se recrutaient les maîtres, ils deviennent une classe, classe condamnée à vivre exclusivement, et à toujours, du seul travail de ses mains.“ Ibid., lk. XLII. Vt. ka H. Séé, *Esquisse d'une histoire économique et sociale de la France*, Pariis 1929, lk. 145, 186 jm.

⁷⁾ „Procès interminables, cessations combinées de travail, violences contre les personnes, appels au pouvoir municipal ou royal, telle est l'histoire journalière des rapports entre le capital et le travail, entre les coalitions de patrons et les coalitions d'ouvriers... L'antipathie entre le travail et le capital devient si vive que les anciennes institutions de solidarité professionnelle se coupent en deux.“ H. Hauser, op. cit., lk. 249 j.

jalikku uuendamist, vaid piirduvad tavaliselt nõudmistega, mis on juhitud mõningate vähemate kuritarvituste kõrvaldamisele ja minevikust pärinevate traditsioonide säilitamisele. Taotellakse palgaolude parandamist, eriti hilisemal ajal tarvitusele tulnud tükitöötasu suhtes, tööpäeva lühendamist, sellide korralikku ja õiglast kohtlemist meistrite poolt, meistrikssaamise kergendamist, söögiolude parandamist, vanade kommete ja tabade respektimist jne. Kuigi meistrite ja sellide vastuolu arenes mitmel pool äärmise teravuseni, põhjustades mässulisi väljaastumisi, töötakistusi, streike jm., ei saa neis võitlustes siiski näha klassivõitlust moodsas mõttes, nagu seda kaldub tegema vast liigselt majandusajaloo moderniseerimist harastav H. Hauser. Veel Suure Prantsuse revolutsiooni ajal pani näit. linnakäsitöölise masse hoopis suuremal määral liikuma tootlus-küsimus kui tööolude radikaalse reorganiseerimise probleem: paljude tööharude vahel jagunevad käsitöölised polnud veel kuigi teadlikud oma ühistest klassihuvidest ega omanud uut kindlapiirdelisemat ühiskondlikku ideaali⁸⁾).

Algul moodustasid sellid eeskätt vallaliste isikute kogu: abielluti alles siis, kui oldi meistriks saadud või kui avanesid selleks enam-vähem kindlad väljavaated. Meistriks tõusmise raskenenemisega ei suutnud paljud sellidest pikapeale vallalise põlvega seotud ebaumugavusi taluda ja astusid juba sellidena abiellu. Kui niisuguste sellide perekond suurenes, oli paratamatuks tagajärjeks nende majandusliku seisundi tunduv halvenemine, sest sellide töötasu normid arvestasid tavaliselt vaid vallalise selli elatusvõimalusi. Seetõttu pidid sellid aja jooksul hakkama tõsisemalt taotlema oma ainelise seisundi parandamist oma selliseisundi raames. Selleks kasustati eeskätt sageli juba hiliskeskajal kujunenud sellideühinguid, mis algul olid täitnud vastastikuse toetamise ülesandeid haiguste korral ja muil sellistel erakordseil juhtudel. Prantsusmaal tekkis uuel ajal suuri sellideühinguid, mille tegevus ulatus üle terve riigi. Need korraldasid mõnikord imponentseid väljaastumisi ja saavutasid üksikuil juhtudel oma eesmärged; et aga riigivõim tavaliselt toetas meistreid, lõppesid sellide väljaastumised enamasti siiski fiaskoga⁹⁾).

Ka Saksamaal olid sellide ja meistrite võitluste peamiseks põhjustajaks mitmesugused majandusliku iseloomuga küsimused; samuti kasustasid siin meistrid sellide vastupanu murdmiseks valitsus-

⁸⁾ H. Cunow, op. cit., lk. 140 jj.; H. Sée, *La France économique et sociale au XVIII siècle*, Pariis 1925, lk. 150 j.; E. Tarle, *Rabotši klass vo Frantsii v epohu revoljutsii*, I—II, Peterburi 1909—11, passim; P. Treiberg, *Jooni pööraste liikumisest Prantsuse revolutsiooni ajal*, Ajalooline Ajakiri 1929, nr. 4.

⁹⁾ H. Cunow, *ibid.*; H. Sée, *Esquisse d'une histoire économique...*, lk. 303 j.; H. Sée, *La France économique et sociale...*, lk. 147 jj.

võimude kaasabi¹⁰⁾. Hannoveri kohta on teateid aastast 1723, et ühe rätsepasellide töötakistuse puhul, mis tekkis tülist meistritega ühe selli solvava kohtlemise pärast, sellid olevat kogunenud linna lähedale 130-mehese jõuguna, mille vastu saadetud 60 sõdurit ohvitseride ja alamohvitseridega; need hajutanud salga, vangistades 13 selli, kuna hiljemini linnas hulk selle (ebausutava teate järgi ligemale 500 meest!) vanglasse heidetud seni, kuni nende vastupanu rauges¹¹⁾. 1744. a. Erlangeni kingsepasellide ja meistrite vahel puhkenud raske tüli puhul lahkusid sellid linnast ja siirdusid lähedal asetsevasse Büchenbachi; ent võimud, kes ei sallinud sellist meistrite „devekseerimist“, vangistasid sellid ja tõid nad kuue nädala järel Erlangeni tagasi. Bayreuth'i valitsus soovitas tõrksaks jäävaid selle üle iga kahe päeva vanglas piitsuga peksta, kuni nad alistuvad ja oma jõledat tegu kahetsevad. Kas Erlangenis selle nõuande järgi käidi ja milliste tulemustega, selle kohta pole säilinud teateid¹²⁾.

Suurem kokkupõrge tekkis 1790. a. Braunschweigis tollasepa-meistrite ja sellide vahel sel puhul, kui üks meister laskis tema juurest lahkuda tahtva selli asjad magistraadi poolt aresti alla panna. Et sellide käsituse järgi viimast võidi teha ainult kõige raskemate korrariikumiste puhul, tundis end kogu sellkond solvatud olevat ja nõudis asjade vabastamist. Meistrid andsid selles suhtes järele, ei tahtnud aga täita sellide nõuet, et igal sellil õigus oleks ilma mingi tähtajata meistri juurest lahkuda (seni oli lahkumine seotud 14-päevase etteteatamisega). Selle järel katkestasid kõik 16 selli töö ja siirdusid, hoolimata sellest, et nende asjad aresti alla pandi, Hannoveri, võttes kaasa ka sellidelaeka võtmed. Viimase süüteo pärast vangistati nad Hannoveris ja sunniti Braunschweigi tagasi pöörduma. Kui nad nüüdki mõneajalise vangistuse järel ei alistunud, saadeti nad Braunschweigi piirest välja ja ähvardati neid tagasituleku korral kohelda koduta hulkureina. Selle tagajärjel valdas kõiki Saksa tollasepaselle suur ärevus ning pahameel. Nad kuulusid oma käsitõõharu Braunschweigis mitteausaks (*unehrllich*), s. t. panid selle boikoti alla: ükski sell ei läinud enam Braunschweigi tööle ja siinsete meistrite juures pärast tüli puhkemist sellideks ülendatud õpilasi ei võetud kusagil õigete sellidena vastu. Valitsusvõimud toetasid oma korraldustega igapäidi meistreid, ei suutnud aga „das Zuwandern fremder Gesellen zu effectuiren“. Lõpuks ei saanud kohalikud meistrid isegi enam uusi õpilasi, sest vanemad ei andnud oma lapsi alale, kus neid ootasid sekeldused ja häbi.

¹⁰⁾ Saksamaa sellidevõitluste kohta esitab ohtralt näiteid R. Wissell oma väga andmeterikkas töös „Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit“, I, Berliin 1929, lk. 458—501.

¹¹⁾ Wissell, op. cit., lk. 476.

¹²⁾ Ibid., lk. 478 j.

Konflikt lõppes alles 1796. a. selle järel, kui meistrid olid tõrkujaile sellidele teinud suuri mõõndusi ja maksnud neile kahjutasu¹³⁾). Samasugune suur tüli tekkis 1795 Breslau tisleritetsunffis, kus üks meistri juurest äraminev sell ei olnud saavutanud meistritelt teda rahuldavat kokkulepet arvete õiendamisel. Ka siin lahkusid sellid linnast ja kutsusid kõiki tisleriselle üles Breslau meistreid boikottima. Kuidas see konflikt lõppes, selle kohta pole kahjuks andmeid säilinud¹⁴⁾).

Esitatud näiteist näeme, et tsunfftiorganisatsioon oli ka Kesk-Euroopa mail XVIII sajandil tugevasti eemaldunud oma esialgsest patriarhaalsest kooskõlalise ühiskonna vaimust. Sellid olid areemas omaette ühiskondlikuks rühmitiseks, kes küll veel ei püüdnud tsunfftide üldisi raame murda, kuid siiski osutas nende raamide vahel eksklusivseks kihiks kujunevale meisterkonnale sageli tõhusat vastupanu ja sundis viimast mõnikord oma soove ning ambitsioone arvestama. Kuigi uued tööstusvormid, eriti kodutööstus ja manufaktuur, olid juba teinud suuri edusamme, moodustas sisevastuoludest lõhestatud tsunfftikäsitöö endiselt kõige tähtsama ja kõige enam levinud käitiselüügi¹⁵⁾).

II.

Tsunfftiorganisatsiooni mandumisega seotud nähtustest ei jäänud puutumata ka Baltimaad, mis nii kesk- kui ka uuel ajal olid majanduslikult tugevasti seotud Kesk-Euroopa ja Skandinaavia aladega. Juba XVII sajandi 1. poolel püüdis Tallinna tsunfftide meisterkond samasuguste võtetega, nagu me seda nägime Lääne-Euroopa suhtes, eralduda võimalikult eksklusivseks kihiks. Ent Rootsi valitsus ei pooldanud sellist arenemissuunda ja sundis tsunffte vähendada meistriks saamiseks tehtavaid kitsendusi, eriti 1662. a. reglemendi kaudu¹⁶⁾). Säärased meistrite taotlused halvendasid loomulikult nende vahetõrke sellidega ja põhjustasid mõnelgi korral teravaid konflikte mõlema kihi vahel.

¹³⁾ Ibid., lk. 481 jj.

¹⁴⁾ Ibid., lk. 484 jj.

¹⁵⁾ Vrd. L. Pohle, Die Entwicklung des deutschen Wirtschaftslebens im letzten Jahrhundert, 4. trükk, Leipzig ja Berliin 1920, lk. 58 j. Samal seisukohal asub W. Sombart: „... steht der stolze Bau der handwerksmäßigen Organisation noch in seinen Grundmauern festgefügt da. Zwar sind hie und da Teile eingefallen, und an wichtigen Stellen sind die Fundamente untergraben; aber den Zusammenbruch erlebte erst das hochkapitalistische Zeitalter“. Op. cit., II, lk. 681.

¹⁶⁾ J. Vasar, Tsunfftidena organiseeritud Tallinna tööstuse arengust 1561—1660, koguteos „Korp. Sakala 1909—1934“, Tartu 1934, lk. 144 jj., 153 jj.

Baltimaade siirdumine Vene võimu alla ei toonud XVIII sajandil siin kaasa erilist majanduslikku tõusu. Vene väliskaubanduse hoogus areng osutus mõnevõrra kasulikuks ainult suuremaile sadamalinnadele, eriti Riiale, mis etendas juhtivat osa Vene vilja väljaveo alal. Kuid viljaekspord moodustas vaid väikese protsendi (aastail 1778—80 ja 1793—95 ainult umbes 8%) kogu Vene ekspordist, kuna peamiste väljaveoainete — kanepi ja lina — ekspord toimus suuremalt jaolt otseteed Peterburist merd mööda Inglismaale, kes vajas neid aineid oma üha suureneva laevastiku tarvis¹⁷⁾. Venemaale tulevad kaubad ei suundunud enam Tartu ja Pihkva kaudu Sise-Venemaale; Tartu lakkas olemast Vene tagamaa peamine laokoht ja jäi laialisemaist kaubateist nüüd hoopis kõrvale¹⁸⁾. Ka Vene tööstuse, eriti kalevi- ja mäetööstuse areng, mis oli esijoones tingitud riigi (sõjaväe, ametnikkonna jt.) tarvete kasvamisest ja aadli luksuslikest eluviisidest, riivas oma uute vormidega — manufaktuuri ja kodutööstusega¹⁹⁾ — Baltimaid vähesel määral. Samuti ei toonud Katariina II poolt soodustatud tööstusvabadus²⁰⁾ suuremat majanduslikku tõusu Balti linnadesse, kus üldiselt tammuti tsunftikorra kivistunud, traditsioonilistes raamidest.

Siiski algas meie kodumaa linnades Katariina II ajal hoogsama tegevuse ja elavamate liikumiste ajajärk. Aastast 1783 järk-järgult kehtimapanud asehalduskord võimaldas linnades alamate rahvakihtide osavõttu linnaasjade juhtimisest ja tõi sellega uut elu kindlais vormes tardunud linnakogukonda²¹⁾. Suurel arvul Baltimaid külastavad saksa, rootsi jt. rändsellid tutvustasid siinseid töökaaslasid Lääne-Euroopa vabamate ideedega ning liikumistega ja õhutasid neis radikaalsemat opositsioonilist meeleolu. Selle tagajärjel näeme tekkivat ka uut pinevust meistrite ja sellide suhtes ning esinevat ägedaid võitlusi nende vahel. Käesolevat väidet aitavad hästi illustreerida need konfliktid, mis puhkesid Tartu kingseppadetsunftis XVIII sajandi viimaseil aastakümneil ja omandasid puhuti otse erakordse teravuse. Järgnevas peatumegi veidi üksikasjalisemalt neil seni väga vähe tuntud sündmustel.

Rätsepatetsunfti kõrval oli kingseppadetsunft Tartus üks suuremaid: ta meistrite arv kõikus XVIII sajandi 2. poolel 15 ja 20 vahel. Kingseppameistrite õpilastest said aastail 1750—1803 Tartus selli-

¹⁷⁾ Vt. selle kohta väga huvitavad andmed D. Gerhard'il, *England und der Aufstieg Russlands*, München ja Berliin 1933, lk. 52 jj., 78 jj.

¹⁸⁾ P. Treiberg, Tartu linn XVIII sajandil, koguteos „Tartu“, Tartu 1927, lk. 106 j.

¹⁹⁾ M. Tugan-Baranovski, *Russkaja fabrika*, I, 2. trükk, Peterburi 1900, 45 j., 59 j.

²⁰⁾ M. Tugan-Baranovski, op. cit., lk. 39—44; P. Milioukov, *Ch. Seignobos jt., Histoire de Russie*, II, Pariis 1932, lk. 642.

²¹⁾ P. Treiberg, op. cit., lk. 112 jj.

õigused 182 isikut: a. 1740—50 29, a. 1750—60 20, a. 1760—70 35, a. 1770—81 28, a. 1781—90 28, a. 1790—1803 42²²⁾). Aastail 1740—1820 asusid kingsepageistrite juurde tööta 801 väljast sisserännanud selli; neist oli küll osa pärit Tartust ja oli käinud võõrsil vaid rännuaastaid veetmas²³⁾). Aastakümnete järgi vaadelduna toimus sellide juurdevool järgmiselt: 1740—50 88, 1750—60 99, 1760—70 137, 1770—80 144, 1780—90 154, 1790—1800 113, 1800—10 51, 1810—20 15. Sellest järgneb, et kohaleilmunud sellide arv kogu aja kuni 1790. aastani pidevalt tõusis; saavutanud umbes sel aastal haripunkti, väheneb ta XVIII sajandi viimasel deetsenniumil ja langeb XIX sajandi algul äkki tunduvalt. Nähtavasti on säärane järsk langus seletatav suurelt osalt väliste asjaoludega, eeskätt nende perturbatsioonidega, mille põhjustasid Euroopas revolutsioonisõjad ja neile järgnevad Napoleon I sõjad.

Tartus aastail 1770—1820 tööleasunud kingsepassellidest pärineb vaid 95 Eesti- ja Liivimaalt; neist 35 Tartust, 20 Tallinnast, 11 Riist, 9 Pärnust, 5 Võnnust, 4 Kuressaarest, 4 Valgast, 3 Viljandist, 2 Paidest, 1 Narvast ja 1 Rakverest. Teised sellid on pärit naabermaadest, eriti Põhja- ja Kesk-Saksamaalt ning Skandinaaviast ja Soomest. Stokholmist oli pärit 10 selli (neist a. 1770—80 4, 1780—90 5), Helsingist 8 selli (a. 1780—90 6), Turust 4, Kopenhaagenist 4, Bergenist 2 selli, Malmöst, Karlskronast, Norrköpingist ja Kalmarist igast 1 sell. Saksa linnadest on kõige paremini esindatud Lüübek (17 selli, neist 8 a. 1770—80, 6 a. 1780—90), Berliin (16 selli, neist 6 a. 1770—80, 4 a. 1790—1800), Königsberg (16 selli, neist 5 a. 1780—90, 6 a. 1790—1800), Elbing (12 selli, neist 7 a. 1770—80), Tilsit (10 selli), Braunschweig (6 selli), Magdeburg (6 selli), Kiel (6 selli), Dresden (5 selli), Memel (5 selli). Kuramaa linnust on Miitavi esindatud 5 selliga, millise arvu osutab ka Schleswig. Peale selle leiame nimistust selle vähemal määral väga mitmest linnast ja maast (Hannoverist, Breemenist, Schwerinist, Strelitzist, Leipzigi, Breslaust, Demminist, Stralsundist, Altonast, Osnabrückist, Frankfurtist M. ä., Weimarist, Rostockist, Marienburgist, Prahast, isegi Transilvaaniast, Zürichist ja Lissabonist). Need arvud näitavad, kui võõra tihedas isiklikus ühenduses oli Tartu XVIII sajandil Lääne-Euroopa mitmesuguste osadega rändsellide kihi kaudu.

Mitmed võõrsilt ilmunud sellid jäid siia kauemaks peatuma; mõned tõusid siin isegi meistriks ja omandasid kodanikuõigused. Baltimaail kehtiva korra järgi võis võõras sell meistrikutset taotella

²²⁾ Riigi Keskarhiiv (=ERKA), Tartu Kingseppadetsunfti Arhiiv (=TrtKtA), Verzeichniss der bei der löblichen Brüderschaft freigesprochener Schumacher Junggesellen, sisaldab 1139 nime aastate 1734—1922 kohta.

²³⁾ TrtKtA, Verzeichniss der fremden zugereisten und in Arbeitstehenden Gesellen, die sich im Dorptischen löblichen Brüderschafts-Buch einschreiben lassen; algab aastast 1721.

selle järel, kui ta oli vastavas linnas kolme aasta jooksul meistri juures töötanud. Kuid, nagu nähtub Tartu kingseppade praktikast, ei peetud sellestki nõudest just väga täpsalt kinni. Näit. anti 1793. a. ühele sellile, kes ainult kaks aastat oli Tartus töötanud, 6-rublase lisamaksu eest õigus meistritööga esineda²⁴). Seetõttu leiame XVIII sajandil kingseppameistriteks saanud isikute hulgas rea välismaalasi: J. Kramp (meistriks saanud detsembr. 1775) oli pärit Elbingist, A. Meier (mais 1777) Stargardist, J. G. Öhlschlegel (mais 1778) Saksimaalt, G. E. Acken (mais 1778) Miitavist, J. Kienast (aprillis 1782) Elbingist, J. Cedergren (okt. 1788) Norrköpingist, Rucks (juun. 1790) Pollnaust, G. Zieburts (veebr. 1792) Demminist, Zuckel (veebr. 1793) Fraustadt'ist, J. G. Jaeckel (juun. 1795) Schwerinist, Fr. Doltz (mais 1797) Elbingist, J. Fr. Reich (veebr. 1799) Prenzlau²⁵). Et aastate 1775 ja 1800 vahel kingseppameistrikutse Tartus omandasid ainult 23 isikut, siis järgneb ülaltoodust, et üle 50% neist pärines väljastpoolt Tartut ja Baltimaid. See näitab igatahes kaunis suurt vastutulelikkust välismaalaste suhtes.

Ka muidu ei näi XVIII sajandil kingseppameistrikutse taotlejaile Tartus väga suuri kunstlikke raskusi tehtud olevat. Meistritöö hindamises valitses neil ajal silmatorkav pehmus. Töös leiduvate vigade puhul lisandati tavalistele kulutustele vaid uusi rahatrahve juurde²⁶). Ka meistriks saamise pidustused, mis Tartus harilikult asendati 25 kuni 45 rublase rahasummaga (see jaotati meistrite vahel ära²⁷)), olid kaunis suurte väljaminekutega seotud. Seetõttu pääsesid meistreiks ikkagi ainult need sellid, kes olid jõudnud endale suuremad rahatagavarad koguda või omasid mingeid soodsaid krediitdiviidualusi. Paljud vanemad sellid olid sunnitud siirduma linnast välja väiksemasse alevikkudesse ja maale, kus nad võtsid endale õpilasi ja asutasid iseseisva töökoja; neid kutsuti inkorporeeritud meistreiks. Loomulikult pidid nad selleks hankima oma tsunfti loa, ent viimane oli ikkagi palju väiksemate kuludega seotud kui päris-

²⁴) TrtKtA, kingseppameistrite protokolliraamat (alates aastast 1775; edaspidi lühendatud KR), teade 24. jaanuarist 1793.

²⁵) TrtKtA, KR, vastavate daatumite all.

²⁶) Juul. 1784 esitas meistripoeg J. Kiens kaunis halva meistritöö: „Zuschneyden war so schlecht, dass es fast nicht anzunehmen war, sondern verworfen sein solte“; kui kutsetaotleja pakkus 6 rubla lisatrahvi, siis lepitati asjaga. TrtKtA, KR, 8. VII 1784. Mais 1793 esitas sell Schwabe, kes oli nõustunud abielluma meister Höntzen'i lesega, et selle töökoda üle võtta, väga halva meistritöö: „das Stück wurde sehr schlecht befunden, dass es zu verwerfen wäre, welches man aber in Rücksicht auf die Wittwe nicht hat thun wollen, es ist daher mit einer doppelten Straf von 4 Rubel belegt, und 3 Stof Wein bey der Morgensprache“. Ibid., 16. V 1793.

²⁷) „Sind auch die 25 Rubl. vor die Köste unter 17 Meister und eine Wittwe vertheilet worden, die übrigen Straf Gelder sind dabey aufgegangen“. Ibid., 19. VIII 1785.

meistri kutse taotlemine. Sellised maameistrid võisid töötada vaid teataval kaugusel (näit. mitte alla 6 penikoorma) Tartust. Nad olid õigustatud linnast endile selle tööle kutsuma, aga ainult juhul, kui ükski päris tsunftimeister vastavat selli ei vajanud²⁸⁾; vastasel korral karistas tsunft neid rahatrahviga. Nähtavasti töötas selliste maameistrite juures ka eesti soost õpilasi, kellele muidu sissepääs tsunftidesse oli suletud. Mõnikord lubasid meistrid oma selle ajutiselt maale minna tööd tegema, ilma et viimased otse inkorporeeritud meistreiks oleks hakanud. Sel puhul pidi sell teatava osa oma teenistusest — näit. $\frac{1}{3}$ — meistrile loovutama²⁹⁾. Inkorporeeritud meistrite õpilased võisid linnas selliõigused saada selle järel, kui nad ühe osa oma õppimisajast (näit. veerand aastat) olid linnas mõne pärismeistri juures töötanud³⁰⁾. Pärismeistri kutse taotlemisel olid inkorporeeritud meistrid tavaliste sellidega võrdses seisundis, s. t. pidid samuti valmistama meistritöö ja laskma selle tsunfti poolt hinnata.

Kingsepameistrite ja sellide vahekorras leiame XVIII sajandi lõpul esinevat veel mõningaidki patriarhaalseid jooni. Kui sellid 1777. a. olid endile muretsenud uue hõbedase karika (nn. *Willkommen'i*), siis kinkisid meistrid neile sel puhul 10 rubla kullas, meistrite naised ja tütreid aga ilustusi karika juurde³¹⁾. Aastast 1785 on säilinud teade, et sellid tahtnud ühe oma seltsimehe halva käitumise pärast enda hulgast välja heita, ent meistrid palunud (sic!) vendkonda talle seekord veel andestada ja teda vaid rahatrahviga karistada³²⁾. Teatavat pehmust ja vastutulelikkust sellide soovidele osutasid meistrid ka ühel juhul 1780. aastast: keegi sell soovis meister Höntzen'i juurest teise meistri juurde üle minna, sest ta ei saanud oma kaasselliga hästi läbi, meister palus endale tsunfti abi, ent see palus teda selli soovi rahuldada³³⁾. Sellist mõistlikku kokkuleppevaimu osutavad kingsepameistrid mitmel puhul meistrite ja sellide väiksemate kokkupõrgete lahendamisel.

Kuid selle kõrval leiame protokolles rea näiteid, mis tunnistavad rohkem vastastikuste suhete ametliku jaheduse kasuks. 1779. a. palus sellidevanem meistreilt vendkonnale laenu mitmesuguste võlgade tasumiseks. Meistrid nõustusid laenutama 50 rubla tavaliste

²⁸⁾ Ibid., 29. VI 1792.

²⁹⁾ Ibid., 11. IX 1795.

³⁰⁾ Ibid., 2. I 1789.

³¹⁾ Ibid., 14. V 1777. Ka kingsepasellide protokolliraamat (alates aastast 1766), 6. V 1777.

³²⁾ „Das Amt Resolvierte hirüber u. baht die Bruderschaft dass sie ihm diesmahl noch möchten annehmen und ihm an Gelde bestrafen“. KR, 29. XII 1785.

³³⁾ „Weil man aber unruhe vermuthet, so hat man Meister Höntzen ersucht dass er es nachgeben möchte welches er auch dem amt zu gefallen gethan“. KR, 25. XI 1780.

protsentide peale, sellest 36 rubla hõbedas, muu osa vases, kuid nõudsid selle eest sellide uue hõbedase karika pandiks³⁴). Aug. 1777 korraldi meistrite poolt uuesti vana otsust, et meister ei tohi uuele sellile tema ametisestulekul rohkem laenutada kui 3 rubla; sell on kohustatud selle meistri juurde tööle minema, kes talle säärase summa laenuks pakub, või vastasel korral ära reisima³⁵).

Mõnikord õnnestus sellkonnal siiski meistreilt kas ilma tagatiseta või ka ilma protsentideta laenu saada. Näit. laenutas neile meistrite amet märtsis 1778 15 rubla, mis sellid pidid hiljemalt jaanipäevaks tagasi maksma³⁶). Kulude katteks tuli puhul, mis sellidel tekkis märtsis 1788 söögi (eine) pärast, laenasid nad rätsepasellidelt 25 rubla³⁷). Nähtavasti selle summa tasumiseks ja mõningate teiste väljaminekute katmiseks nõudsid sellid sama aasta mai kuus 75 rubla juba lihtsa toetusena, mitte enam laenu, teatades, et nad enne selle saamist ei taha meistritega rahus elada. Loomulikult panid meistrid säärasele nõudmisele algul kõvasti vastu, pidid aga selle 40 rubla suuruses lõpuks siiski rahuldama³⁸). Eriti suurtesse raskustesse sattus sellide vendkond oma liikmete arsti- ja apteegiarvete tasumisel. Selleks tuli tal 1790. a. isegi müürsepasellidelt raha laenata³⁹). Veidi hiljemini muutub seisund isegi niivõrra katastroofiliseks, et sellkond on sunnitud oma liikmeile tasuta arstiabi andmist piirama: siitpeale ei saa haige sell esimese 8 haiguspäeva jooksul toetust, kui aga haigus peaks tõsiseks muutuma, siis „wirt der Krancke mit Bruder von der Bruderschaft nicht verlassen werden“⁴⁰). Sellest hoolimata kasvasid võlad järjest, nii et sellid 1795. a. pidid jälle oma varandused — karika, lipu jne. — meistreile pandiks andma neilt suurema laenu saamiseks⁴¹).

Meistrite ja sellide vahelisi hõõrdumisi põhjustasid ka mitmesugused prestiiži küsimused, mille suhtes neil ajal oldi eriti hell.

³⁴) „... Davor ist der Bruderschaft willkom ohne die Fahne zum unterpfandt an das Amt gegeben worden“. Ibid., 2. IV 1779. Karikas jäi meistrite kätte kuni juulini 1784, mil see sellide poolt obligatsiooni vastu ümber vahetati. Ibid., 8. VII 1784.

³⁵) Ibid., 14. VIII 1777.

³⁶) KR, 26. III 1778.

³⁷) TrtKtA, kingsepasellide protokolliraamat, 30. IV 1788.

³⁸) KR, 8. V 1788, 17. V 1788: „da die Gesellen auf keine andere Art zu Befriedigen waren als das sie die verlangte 40 Rubl. zur tilgung ihrer Schuld erhalten möchten, dieses ist durch mehrheit der Stimmen um friede zu haben bewilligt“.

³⁹) TrtKtA, kingsepasellide protokolliraamat, 10. II 1790: „auch ist von einer lüblichen Bruderschaft der Mauer geliehen worden 30 Rub 25 R Banco Nohten und silber 5 Rub dagegen hat... Bruderschaft der Schumacher einen Sollo Wechsell auf acht Mohnade ohne Renten ausgestellt mit diesem Gelde ist die apoteke von 30 Rub bezahlt worden“.

⁴⁰) Ibid., 12. I 1791.

⁴¹) Ibid., 10. XI 1795.

Näit. leidsid sellid 1781. a., et oldermann Weinert olevat kogu sellkonda rängalt solvanud, kutsudes kohtuteenri tunnistajaks, kui ta ühe oma selliga arveid kokku võtnud. Nad otsustasid, et kuni asja lahendamiseni ei tohi ükski sell Weinerti juurde tööle minna. Konflikt süvenes veelgi, kui Weinert teenri kaudu sellile koha üles ütles. Jälle protestisid sellid ja nõudsid, et nendega ei aetaks asju teenrite kaudu. Meistrid olid sunnitud sellide nõude rahuldama ja määrasid Weinertile 2 taalrit trahvi ebakohase käitumise pärast⁴²⁾. Samalaadiline tüli puhkes, kui üks meister kui joogikoha pidaja kord keeldus sellidele õlut andmast⁴³⁾. Ka söögi pärast esines sellidel sageli kokkupõrkeid oma meistritega. Näit. tekkis meister Zeisleril aprillis 1781 tüli Monsieur Frankfurter'iga (s. t. Frankfurt'ist pärit oleva selliga), kes polnud rahul meistri poolt antava söögiga. Kui meister selli sel puhul lahti laskis, võtsid sellid viimase oma kaitse alla ja teatasid meistrite ametile, Zeisler rahuldagu selli soovid või ei saa ta siitpeale enam ühtki selli. Seekord jäeti sellide nõue siiski arvestamata, sest ei olevat võimalik meistriile ette kirjutada, mis ta oma sellile peab süüa andma: „wen der Meister dem Gesellen dass vorsetzt was er selber essen thut so muss er damit zufrieden seyn“⁴⁴⁾. Sellise otsusega jäid sellid lõpuks rahule. 1788. a. esitasid sellid meistreile nõude, „dass ihnen zum Frühstück ein Franz Brod solte zugelegt werden“ (või „dass ihnen noch vor ein Kopichen Brodt solt zum Frühstück zugelegt werden“). Meistrid asusid aga nõude suhtes eitavale seisukohale, sest seda küsimust ei olevat seni üldse määrustega reguleeritud ja säärase uuenduse elluviimine võiks põhjustada tulevikus uusi hõõrdumisi, küll võivat aga üksikud meistrid ise soovikorral oma sellidele selles suhtes vastu tulla⁴⁵⁾. Neist näiteist nähtub, et Tartus XVIII sajandi lõpul sellid veel meistrite juures elasid ja nendega ühiselt sõid; Lääne-Euroopas, eriti Prantsusmaal, sõid aga sellid tol ajal suurelt osalt juba eri lauas või olid isegi oma söögil.

Ka meistrite ja sellide vaheline palgavõitlus polnud Tartu kingseppadetsunftis haruldaseks nähtuseks. Sageli näeme selles küsi-

⁴²⁾ KR, 19. VII 1781, 26. VII 1781.

⁴³⁾ „Trat der Altgesell im Namen der Bruderschaft vor dass Meister Öhlschlegel als Krugvater sich unanständig betragen indem er sich geweigert den Gesellen einen Trunck Bier zukommen zu lassen, da er doch eine Schenke halten thut. Finden sie sich über sein Betragen hochbeleidigt.“ KR, 14. II 1794.

⁴⁴⁾ Ibid., 8. IV 1781.

⁴⁵⁾ Ibid., 19. III 1788, 20. III 1788. 1790. a. läks üks sell meister Kiens'iga tülli leiva peale määritava või pärast ja siirdus sellidevanema korraldusel meister Meyer'i juurde tööle. Meistriteamet sundis aga selli tagasi minema ja otsustas, et meister võib teise meistri juures töötanud selli teenistusse võtta ainult juhul, kui eelmine meister kirjalikult tõendanud, et ta seda selli oma tööks ei vaja. Ibid., 14. VIII 1790.

muses tekkivat teravaid mõtete erinevusi. Septembris 1777 märgivad meistrid oma protokolliraamatus, et „viele uneinigkeiten wegen des Lohns entstanden“. Lõpuks lepiti kokku tükitöö tasu suhtes ja koostati vastavad taksid, millest üks eksemplar säilitati sellide, teine meistrite laekas. Need taksid olid kohustuslikud nii meistreile kui ka sellidele ja nende rikkujaille olid ette nähtud rahatrahvid⁴⁶⁾. Näit. karistati meister Kiens'i 2 rublase trahviga selle järel, kui tunnistajate kaasabil oli tõendatud, et ta taksidest suuremat tasu oli maksnud⁴⁷⁾. Kui meister Westbergi süüdistati, et see oma „leipziglasele“ olevat üle taksi maksnud, väitis see, et sell ise olevat temalt 5 kopikat rohkem võtnud ja sellise väikese summa pärast ei olevat ta tahtnud tülitsema hakata⁴⁸⁾. Meistrid jäidki säärase seletusega rahule. Juba 1780. a. nõudsid sellid uut lisatasu „auf die englische randarbeit“; see lubatigi neile, nimelt 25 kopikat kinga- ja 60 kopikat saapapaari pealt⁴⁹⁾. Detsembris 1794 nõudsid aga sellid tasude üldist tõstmist. „Rahutuste ärahoidmiseks“ meistrid nõustasid mõnes suhtes tasu suurendamisega. Kuid selle need mõõndused täiesti ei rahuldanud: nad jätkasid võitlust, kuni kestvate pealekäämistega järel saavutasid veebruaris 1800 täiesti uued tasunormid⁵⁰⁾.

Kõige ägedamad kokkupõrked puhkesid aga Tartus seoses meister Gottfried Gabriel Jürgen Daniel Lilje isikuga. Sept. 1779 kaebasid sellid Lilje peale, et ta olevat äkki oma „kopenhaaglase“ lahti lasknud ega tahtvat tasu maksta tema poolelijäänud töö eest. Lilje aga seletas, et ta ei olevat selli lahti lasknud, vaid ainult tema töö kohta rahulolematust avaldanud⁵¹⁾. Varsti sattus ta ka oma teiste sellidega, kellest üks oli Stokholmist, teine Kielist, vastuollu ja palus meistriteametilt luba endale mujalt selle hankida. Meistrid seda luba talle ei andnud, määrasid aga kopenhaaglasele 2 rubla rahatrahvi. See pahandas selle tugevasti, nii et nad ähvardasid teiste tsunftide sellkondadega asja üle nõu pidada. Kui 3 uut selli Tartu jõudsid, siis ei lubanud nad neid Lilje juurde tööle minna. Lilje teatas tsunftile, et ta olevat sellide säärase käitumise läbi „höchst beschimpfet“; et ta olevat tsunfti liige, siis peaks seetõttu olema solvatud kogu tsunft. Meistrid tegidki nüüd karmi otsuse: kui sellid ei rahustu ega luba mõnda selli Lilje juurde tööle asuda, „so solten sie insgesamt abschied bekommen“. Üksikult ülekuulatusena seletasid sellid, et neil ei olevat midagi Lilje vastu, jäid aga

46) Ibid., 11. IX 1777, 12. IX 1777.

47) Ibid., 5. III 1778.

48) Ibid., 25. VI 1788: „er hette diese 5 Kop gerne zu gegeben dass er weck gegangen ist“.

49) Ibid., 7. VII 1780.

50) Ibid., 27. XII 1794, 20. II 1800.

51) Ibid., 25. XI 1779.

siiski oma otsuse juurde. Meistrid otsustasid, et juhul, kui sellid esitavad asja teistele vendkondadele kaalumiseks, meistridki esinevad teiste ees vastava avaliku seletusega. Ülemametihärra vahendusel saavutati siiski 8. jaanuaril 1780 kokkulepe: stokholmlasele maksti välja tema poolt nõutud „Verzehrung“ — 2 rubla 50 kop., kuna sellkond sai kulude katteks 15 rubla, mille eest lubas edaspidi hoiduda korrarikumistest⁵²⁾).

Veel ägedam tüli tekkis samal meistril sellidega septembris 1795. Sellid süüdistasid Liljet, et ta olevat lõõnud oma selli Ernst Sauerit näkku. Lilje seletas, et ta olevat andnud sellile kõrvahoobi, sest viimane olevat teda tõuganud vastu rinda ja kutsunud kelmiks. Tüli põhjuseks oli nähtavasti asjaolu, et sell keeldus oma maal saadud teenistust vastavalt kombele meistriga jagamast. Tsunfft andis viimases punktis meistrile õiguse, kuna löömise asjas katsus tülitsejaid lepitada. Samuti püüdis vahendada ametipea (Amtshaupt) Holtzmann. Sauer teatas, et ei tema ega sellid ei saavat nõustuda sellega, kui Lilje lihtsalt vabandab, vaid nõudvat lisaks „Revenge für die erhaltene Ohrfeige“; viimasega mõistis ta teatavat rahalist hüvitust. Et Lilje maksta ei tahtnud, nurjus see vahenduskatse ja asi läks linnamagistraadi kohtu otsustamisele. Vahepeal teatas sellidevanem 24. septembril 1795, et sellid olevat otsustanud Lilje nime kustutada sellide ruumis väljapandud meistritenimistust (Schaurolle) juhul, kui Lilje neile ei anna enne lähemat „Krugtag'i“ hüvitust. Sel korral, kui nimi kustutatud, ei võtvat sellid edaspidi ka Lilje õpilasi enam endi hulka vastu. Kuigi meistrid palusid selle oodata kuni kohtuotsuseni, tõmmasid need siiski Lilje nime nimistust maha. Lilje oli loomulikult äärmiselt solvatud ja nõudis, et tsunfft astuks tema kaitseks energilisemalt välja. Meistrid tõmbusid seekord siiski tagasi, soovides „unpartheyisch in der Sache zu bleiben“ ja andes nõu Liljele oodata kohtu otsust; nad rõhutasid ka, et nad polevat suutelised „gegen die Gesellen in dieser Sache einen Machtspruch zu thun“⁵³⁾).

Omalt poolt esinesid sellid vastuväidetega Lilje seletuste suhtes tüli põhjuste kohta: ei olevat üldse tõendatud, et sell Sauer oleks Liljet enne sõimanud ja tõuganud, küll olevat aga tunnistajate varal tõeks tehtud, et Lilje lõõnud sellil „ein blaues Auge mit Blut unterlaufen“ ja kutsunud teda avalikult „rebelliks“. Sellist alatut käitumist ei saavat aga muidu andestada, kui vastava rahalise hüvituse eest⁵⁴⁾. Lilje olevat üldse tülika ja riiaka iseloomuga ning olevat vareminigi oma käitumisega põhjustanud kokkupõrkeid. Sellid esitasid tsunffile küsimuse: kas vastavat tõele, et Lilje ähvarda-

⁵²⁾ Ibid., jaan. 1780, passim.

⁵³⁾ Ibid., sept. 1795, passim.

⁵⁴⁾ Ibid., 23. X 1795.

nud juhul, kui tsunft teda ei toeta, tellida endale Peterburist mõned sellid välja või, kui see ei peaks õnnestuma, võtta endale tööle mõned vabad venelased või paluda kūrasseride majorilt Friedrichs'ilt paar sõdurit. Meistrid ei eitanud selliseid väljendisi, seletasid aga, et Lilje võtnud need ägeduses öeldud sõnad järgmisel päeval tagasi. Sellidevanem nõudis oldermannilt kirjalikku tõendit Lilje sõnade kohta, et ta saavat ka ilma sellideta läbi ja neid üldse ei vajavat. Ka rõhutas ta uuesti, et hüvituse mitte-saamise korral sellid edaspidi ei võta enda hulka Lilje endisi õpilasi⁵⁵⁾.

Ametipea soovil peeti 4. XI 1795 nn. Tischgesäss, millest osa võtsid ka sellidevanem ja nende saadikud. Nõuti, et sellid Lilje nimistusse uuesti üles võtaksid. Sellid jäid aga kindlaks ja nõudsid enne täielikku hüvitust. Ametipea teatas asjast linnamagistraadile, kes tegi selles küsimuses järgmise otsuse. Sellide samm, kirjutada 16. sept. 1795 Volmari, Valga ja Viljandi sellkondadele ilma oldermanni teadmise ta kirjalikult, mis sisaldanud hässitusi Lilje vastu, olevat vastuolus seadustega ja väärivat karistust; seekord siiski viimane „wird... mildrichterlich erlassen“ ja selle hoiatatakse vaid kõrgete karistuste ähvardusel tulevikus midagi säärast tegemast. Meistri nime kustutamine nimistust olevat samuti karistusvääriline tegu, „weil Niemand sein eigener Richter sein darf“; sellised toimingud haavavad meistri au ja head nime ja on käsitööle takistuseks. Neil põhjusil võtku sellid 8 päeva jooksul Lilje nimi nimistusse tagasi; vastasel korral langevad nad 50 rublase trahvi alla. Samal ajal tunnistati aga Lilje käitumine oma selli suhtes väga ebasobivaks („höchst unschicklich“) ja tehti temale selle eest hoiatus; ka hoiatati teda, et ta ei võtaks tööle tsunftist väljaspool seisvaid isikuid, sest see tooks kaasa suuri korrarikumisi⁵⁶⁾.

Ent üldiseks hämmastuseks ei alistunud kingsepasellid isegi magistraadi kohtuotsusele, vaid otsustasid reageerida lausa erakordse sammuga. 11. novembril teatasid sellidevanem ja nende esindajad oldermannile ja ametile, et sellid olevat otsustanud rahutuste lõpetamiseks kõik ühiselt Tartust ära reisida, ja pakkusid ehmunud meistreile oma laegaste ja ruumide võtmeid ning pitsateid. Meistrid ei tahtnud neid vastu võtta ja palusid selle siiski kohale jääda. Lõpuks nõustusid sellid 48 tundi oodata, „um zu sehen ob das Amt die Sache zu Ruhe bringen kann“. Meistrid püüdsid nüüd mõjustada Liljet hüvituse maksmisele, ent viimane jäi kangekaelselt oma endisele seisukohale. Nii ei jäänud meistreil muud teha, kui ise sellidele hüvitust pakkuda⁵⁷⁾. Algasid läbirääkimised sellide esin-

⁵⁵⁾ Ibid., 23. X 1795.

⁵⁶⁾ Tartu Linnaarhiiv, linnamagistraadi protokollid, otsus 6. novembrist 1795.

⁵⁷⁾ KR, 11. XI 1795, 13. XI 1795: „So siehet sich das Amt nothgedrungen die Gesellen zu befriedigen, um das wegereisen zu verhüten.“

dajatega summa suuruse suhtes. Sellid tundsid end seisukorra pereinena ja esitasid õige suured nõudmised. Meistrel ei jäänud aga muud üle, kui kõigi esitatud soovidega leppida; nii tuli neil sellidele maksta 225 rubla 72 kop. „Verzehrungskosten“ ja peale selle veel 10 rubla „zum Vergleich“. Et seda summat oli raske korraga välja maksta, olid meistrid sunnitud tegema 200-rublase vekslilaenu⁵⁸⁾. Tülid ei lõppenud aga veelgi, sest ükski sell ei tahtnud Lilje juurde tööle minna. Jaanuaris 1796 palus tsunft bürgermeister Schaaf'i vahendajaks. Viimasel õnnestus saavutada lõplik kokkulepe 22. jaanuaril 1796: Lilje pidi kogu ameti juuresolekul avatud laeka ees tunnustama, et ta oma ägedusega selle tüli põhjustanud, ja oma käitumise andestust paluma; hüvituse suhtes jäädid meistrite ja sellide vahel kokkulepitud summa juurde. Sellega oli lõpuks rahu jalule seatud ja Schaaf manitses selle, et need „heidaksid igavesse unustusse“ kõik, mis tüli puhul juhtunud⁵⁹⁾.

Nii näeme, et Tartu sellid XVIII sajandi lõpul oskasid väga hästi seista oma kutsehuvide eest, kasustades oma konfliktides meistritega väga moodsaid tundeid — töötakistust, boikotti, ultimaatumit jne. Kõiges selles kajastuvad need vastuolud ja võitlused, mis Lääne-Euroopa mail olid tol ajal käsitöö-tsunftides igapäevasteks nähtusteks. Kartes välismaiste hinnatud tööjõudude ärareisimist ja kogu tsunfti ebaausaks kuulutamist, mille tagajärjeks oleks olnud sellide juurdevoolu lakkamine, pidid ka Tartu meistrid samuti kui teiste maade omad tegema oma sellidele olulisi mõõndusi ja osutama nende suhtes suurt pehmust. Ent need võitlused toimusid ikkagi ühise tsunftikorralduse pinnal ja seisavad seetõttu oma iseloomult kaunis kaugel moodsa klassivõitluse nähtustest.

P. Tarvel.

Varia.

Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17—20 wrzesnia 1935 r. — I. Referaty, Lwów 1935, 575 lk.

(Kuuenda üldise Poola ajaloolaste kongressi mälestusraamat I.)

Võrdlemisi lähedaste suhete tõttu Poola ja Eesti vahel üldiselt, eriti aga ka teaduste alal, tohiks omajagu huvi pakkuda Eestigi ajaloolastele nende Poola ametivendade huvide hiljutine tulipunkt.

Kuna Poola ajaloolaste kongressid korraldatakse igakord eri linnas,

⁵⁸⁾ Ibid., 13. XI 1795, 14. XI 1795, 26. XI 1795.

⁵⁹⁾ Ibid., 22. I 1796. Sel ajal oli veel oma kurioosne järeilmäng. Nimelt oli tüli kestel oldermann Lamp lubanud meister Meier'ile vaevatasu, kui see aitab tüli likvideerida. Nüüd esineski Meier, kes küll kuigi palju ei olnud suutnud ära teha, omalt poolt vastava nõudega. Pika puiklemise järele pidi tsunft juul. 1799 talle maksma 5 rubla „Douceur'it“. Ibid., 4. X 1798, 26. VII 1799.

siis on ka loomulik, et tänavune kongress pühendati peaaesjalikult endise n. n. Leedu Suurvürstiriigi ajaloo käsitlele. Ja kuna sesse Poola liitossa kuulusid või olid sellega ühenduses omal ajal praegune Leedu Vabariik, praegune Kirde-Poola, osa Lääne-Venemaad (kogu Valgevenemaa ja veel enamgi) ja osa Baltimaid (praegune Läti ajutiselt tervelt, osaliselt pikema aja kestel ajutiselt ka Eesti lõunaosa, olles Poola n. n. Krooni (= kuningriigi) ja Leedu Suurvürstiriigi ühisel valitsemisel), siis on loomulik, et just käsitletav kongress võib eriti meile pakkuda paljugi huvitavat.

Esimene osa (lk. 3—52) annab kriitilis-bibliograafilise ülevaate senise Leedu ajaloo käsitle kohta (Zajaczkowski kuni a. 1385, Halecki 1385—1569, Mienicki 1569—1696, Konopczyński 1696—1795, Iwaszkiewicz ja Mościcki 1795—1905), kusjuures ka praeguses Leedus tehtavaid uurimistöid osaliselt arvestatakse, kuigi kaevatakse leedu keele küllaldase oskamise puuduse üle Poola ajaloolaste keskel. Edasi järgneb terve rida üksikküsimusi Leedu ajaloost ja ta suhteist Poolaga ja teiste riikidega, mis pakuvad kõik omajagu huvi. Nimetaksin neist Piwarski „Balti küsimus Leedus XVII sajandi teisel poolel“ (lk. 105—111), Wielhorski „Leedu rahvusteadvuse arengu ja praeguse Leedu riigi tekkimise eeldusist (1861—1920)“ — huvitav objektiivne olla tahtev ülevaade poola seisukohalt!, Luckiewicz, „Rahvavabaduslased-valgevenelased ja nende häälekandja „Homoni“, Konopczyński „Krooni (s. o. Poola) ja Leedu osavõtt ühise välispoliitika loomisest (1569—1795)“, S. Zakrzewski „Vilkomiri lahingu 500 aasta mälestuspäevast“ (teine sakslaste võimumurdmine), K. Maleczyński „Mindaugase ristimise küsimus“ jne.

Eriti tuleks siin nimetada prof. M. Handelmani huvitavat kontsepti Poola slaavipoliitika üle XVIII ja XIX sajandil, mis lõpeb järgmiste põhipostulaatidega: Poola teadlastel tuleb enestel allikate põhjal uurida kõigi slaavi rahvaste ja madjarite rahvuslikku ärkamisaega XIX sajandil, samuti ka Venemaa slaavlaste-poliitikat selleaegsete oma riiki kuuluvate ja välisslaavlaste suhtes — see olevat ettevalmistuseks Poola slaavipoliitika sünteesile.

Edasi käsitletakse Leedu õigusajalugu ja selle suhteid eriti Poola õigusega, n. n. Leedu statuute, Leedu feodalismi ja selle suhteid Lääne-Euroopaga (II sektsioon), Leedu ja Poola majandus-, sotsiaal- ja kaubandusajalugu (III sektsioon), Leedu kultuuriajalugu, kiriku-uniooni Poolaga, reformatsiooni ja vastureformatsiooni (IV sektsioon) ja Poola-Leedu sõjaajalugu, muuseas Leedu ja Valgevene osavõttu Napoleoni sõdadest 1812. a., mis ka praegust Eestit puudutas (V sektsioon).

Siin tuleks eriliselt mainida Varssavi Arheoloogilise Muuseumi juhataja Roman Iakimowiczi referaati „Masuuri asunduse idapiiri üle X ja XI sajandil jatvingitega ja Venega ja masuuri kolonisationsiooni ulatusest idas“. Autor konstateerib nimelt, et masuuri haudades X—XIII sajandini leiduvat muude seas ka „soome“, s. o. läänemere-soome elemente, mis olevat sinna tema arvates „kahtlemata“ idaslaavlaste kaudu sattunud. Selle kohta on aga olemas teinegi arvamus, nimelt otseste kokkupuudete võimaluse oletus, mida tõendab teatava määrani keeleteadus (üksikud läänsoomelised kohanimed — Rozwadowski jt., š-häälikute kadu masuuri murdeis, mida esimesena Boudouin-de-Courtenay seletas „soome“ mõjuga), etnograafia (Fischer ja Cezarja Boudouin-de-Courtenay-Idrzejewiczowa, ka S. Poniatowski) ja antropoloogia (Krzywicki ja Talko-Hryniewicz), kuna rida arheolooge (Antoniewicz jt.) oletavad soome-ugriilisi mõjusid isegi juba hilisemal kiviajal. Vt. selle kohta pikemalt Ajal. Aja-kiri XIV (1935), lk. 81—85.

Sama referaadi puhul on veel huvitav märkida, et masuurilisi muinasleide esinevat isegi Kesk-Venes kuni Kaluugani, tõenduseks Nestori kroonika

kuulsale väitele, et radimõtšid ja vjatitšid olevat „ot roda ljahov“. Selle märkuse tõepärasust on keeleliselt eriti Š a h m a t o v katsunud tõestada, ja ka viimasel slavistide kongressil Varssavis 1934. a. juhtis prof. K u c h a r s k i Lvovist tähelepanu krooniku sama väite oletata-vale tõepärasusele.

Eriliselt tuleb mainida VI sektsiooni, kus käsitleti ajaloo abiteadusi, arhiivindust ja allikate väljaandmist. M i e n i c k i annab siin üksikasjalise ülevaate endise Leedu Suurvürstiriigi arhiivide praegusest olukorrast; kuuleme, et suur osa neist, eriti aga n. n. Leedu Metrika (Suurvürstiriigi kantselei arhiiv), on veel praegu Venes, kuigi Riia rahulepingu järele Poolasse puutuvad arhiivmaterjalid kuuluvad tagasiandmisele.

Siin kohal tuleb märkida, et pole kordagi nimetatud meie „Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis“-nimelist ülevaadet, mis sisaldab igatahes arvesse võetava hulga arhiivandmeid, eriti just Põhja-Poola ja Leedu kohta. Ka pole nähtavasti üldse puudutatud Poola aega Eestis.

VII sektsioon käsitleb antiikajalugu, koondudes kolmele küsimusele: antiikilma langemise põhjused, diktatuuri ja tsesarismi olemus ja ajalooline tähtsus, lõppeks hellenism ja judaism. Neist huvitavaist ja aktuaalseist küsimusist nimetan ainult, et referent K. Z a k r z e w s k i väljendab antiikilma languse suhtes sotsiologiseerivat-biologiseerivat vaatekohta, mille abil ta seletab kogu antiikilma languse ja ristiusu mõjulepääsu käiku; et T. W a l e k - C z e r n e c k i ja Z. Z m i g r y d e r - K o n o p k a järele nimetati antiikajal türanniks seadusliku aluseta vägivaldset võimuharajat, diktaatoriks aga täitsa seaduslikul alusel esialgu väljaspool Rooma linnriigi territooriumi teotsevat vägede ülemjuhatajat, kes nimetati esialgu ainult 6 kuuks (sel ajal ei kestnud veel sõjakäigid kaua!), kuna tseesariks nimetati rahvalt oma võimu saanud eluaegset jsevalitsejat, kusjuures Roomas vägivaldsed riigipöörded võimu survele alati seaduslikult legaliseeriti, mis formaliste-roomlasi täielikult rahuldab, kuna kreeka vaatekohalt vägivaldse võimuharamise kuritegu võis ainult võimust loobumisega likvideerida, mitte aga legaliseerimisega ehk olulistegi teenetega ebaseaduslikult omandatud võimu käsitlemisel. Selle teema käsitusel tuuakse ohtralt võrdlusi ka nüüdisajaga, mil diktatuurid nii populaarsed. Et ükski praegustest diktaatoritest polevat veel tsesarismi teostamiseni jõudnud, see tõendavat W a l e k - C z e r n e c k i arvates ainult praeguste poliitiliste olude ebaseaduslikust.

Ka hellenismi ja judaismi suhet käsitlevad referaadid E. Steinilt ja preester S. S z y d e l s k i l t pakuvad palju huvi ristiusu, judaismi ja hellenismi suhete selgitamise mõttes, kusjuures viimane autor polemiseerib prof. T. Z i e l i ŋ s k i vaadete vastu, nagu oleks ristiusu olenevus hellenismist suurem kui judaismist.

VIII sektsioon käsitles ajaloo õpetamise küsimusi, eriti keskkoolide eriaastmeil, kusjuures eriliselt käsitleti kohaliku ja regionaalse elemendi arvestamist ajaloo õpetamisel.

Keeleteaduse professor Henryk U l a s z y n esitab kongressile ettepaneku, et kõigis Poola ülikoolide humanitaar-teaduskondades asutatakse üldise ja poola kultuuriloo, võrdleva uskudeajaloo ja ristiusuajaloo professorid. Poola ei võivat nende teaduste arengu suhtes läänemaadest maha jääda!

Viimasena avaldab Poola kõrgema haridusega naiste ühing üleskutse, et ajaloo uurijad võtaksid käsitlusele küsimusi ka naisliikumise alalt Poolas, ja et kõigi teaduskondade professorid soovitaksid neid teemasid magistri- ja doktoritöiks.

Varssavis, 18. XII 1935.

Villem Ernits.

Tellige

„Ajaloolist Ajakirja“

1936. aastaks!

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub kõigi eesti ajaloo-uurijate kaastegevusel; maksab aastas ainult 2 kr. 40 senti.

Raamatu-aasta tõttu tekkinud tööummistuse tagajärjel ilmub käesolev number hilinemisega.

Toimetus.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustiste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. J. Bergman (Rootsi), E. Blumfeldt, prof. A. R. Cederberg (Soome), V. Ernits, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, prof. P. Haliste (Bauman), T. Holm (Rootsi), R. Indreko, dr. P. Johansen, R. Kenkmann, E. Kerem, H. Kleis (Ottenson), R. Kleis, dots. A. Koort, dr. A. Korhonen (Soome), prof. H. Kruus, A. Kruusberg, prof. J. Köpp, H. Laakmann, E. Laid, dots. L. Leesment, F. Leinbock, M. Lepik, dr. O. Liiv, L. Loone (Rebane), N. Loone (Treumuth), L. Mark, L. Metslang, prof. H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve†, A. Oinas, prof. H. Oldekop †, A. Perandi, prof. A. Pridik, Fr. Puksov, prof. K. Ramul, G. Rauch, R. Rosén (Soome), M. Schmiedeheim, dots. H. Sepp, prof. O. Sild, A. Soom, M. Sorgsep, prof. A. Švābe (Läti), prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), E. Tender, prof. P. Treiberg, prof. J. Uluots, dots. J. Vasar, J. Vigrabs (Läti), K. Vilhelmson, dr. E. Virányi (Ungari), dr. Fr. Westling † (Rootsi), prof. A. H. Wirkkunen † (Soome) ja R. Övel.

„Ajalooline Ajakiri“ ilmub 4 numbrit aastas. **Tellimishind:** 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülj — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

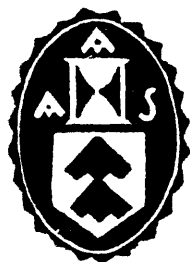
Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Ülikooli tän. 18. Tellimisi võtavad vastu kõik E. V. postiasutised.

1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada: 1923. aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924.—1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927.—1935. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.

AJALOOLINE AJAKIRI

NELJATEISTKÜMNES AASTAKÄIK

1935

T O I M E T U S :

H. KRUUS

PEATOIMETAJA

O. LIIV / M. SCHMIEDEHELM / H. SEPP / P. TREIBERG

O./Ü. K. Mattieseni trükikoda, Tartu, 1936.

„Ajaloolise Ajakirja“ XIV aastakäigu (1935) sisu.

Üldise sisuga artiklid.

	Lk.
E. Blumfeldt, Statistilisi lisandeid Tallinna kaubaliikluse ja meresõidu ajaloole aa. 1609—1629	1—18, 49—63
A. Korhonen, Michel Jordan	97—118
H. Kruus, Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõtte arenemise loo algjärg (1860—1869)	145—174
L. Mark, Saksa poliitika Bosnia küsimuses 1908.—1909. aastal	19—36, 63—74
K. Ramul, Psühholoogia ja ajalugu	36—40
P. Tarvel, Meistrite ja sellide vahekorras Tartus XVIII sajandi lõpul	174—190
J. Vasar, Teoorjuse-aja põhiprobleemidest	118—135

Ülevaated, arvustised.

V. Ernits, Soome-ugri aladesse puutuvaid küsimusi II slavistide kongressil	74—88
O. Liiv, Seadus Eesti arhiivinduse kohta	135—139
M. Sorgsep, Akadeemiline Ajaloo-Selts 1934./35. tegevusaastal	88—94

Varia.

E. Blumfeldt, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. 25. Band, 1. Heft	40—41
—, Nachgelassene Schriften von Dr. phil. h. c. Nicolaus Busch	143—144
V. Ernits, Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich	190—192

R. Indreko ja M. Schmiedehelm, Arheoloogilisest uurimistööst 1934. ja 1935. a.	139—142
H. Kruus, Helmut Muskat, Bismarck und die Balten	45—46
— , Jean Meuvret, Histoire des Pays Baltiques	48
O. Liiv, Suomen Kulttuurihistoria II	42
— , Korp. Sakala 1909—1934	47
— , Tartu II	47—48
— , Samuel E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia	94
— , Gustav Adolf Lögberg, De nordiska Konungarna och tyska orden 1441—1457	94—95
— , Sam. Hedar, Enskilda arkiv under Karolinska enväldet	95
— , Põhjamaade arhivaaride-päev Stokholmis 8. aug. 1935	143
R. Seeberg-Elverfeldt, Erich Weise, Die alten Preussen.	45
P. Tarvel, Gustav Mayer, Friedrich Engels I	42—44
— , Henri Berr, En marge de l'histoire universelle	95—96